

GEORG SIMMEL

Η μόδα

μετάφραση
Κωνσταντίνος Βασιλείου

επιμέλεια
Βασίλης Πατσογιάννης

ΠΛΕΘΡΟΝ | μικρόκοσμος

Η ΜΟΔΑ

ΠΛΕΘΡΟΝ | μικρόκοσμος

υπεύθυνος σειράς: Θανάσης Λάγιος

τίτλος πρωτοτύπου: Georg Simmel, «Die Mode», στο *Hauptprobleme der Kultur. Philosophische Kultur*, στου ιδίου *Gesamtausgabe*, επιμ. Ottehein Rammstedt, τόμ. 14, Suhrkamp, Φραγκφούρτη, 1996

© για την ελληνική μετάφραση: Εκδόσεις Πλέθρον, 2018
α' έκδοση: Ιούνιος 2018
α' αναστύπωση: Νοέμβριος 2019

Για να αγοράσετε το παρόν βιβλίο ή άλλα βιβλία των εκδόσεων Πλέθρον επισκεφθείτε την ιστοσελίδα μας www.plethronbooks.gr

ΒΙΒΛΙΑ-ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΛΕΘΡΟΝ Ε.Ε.

Ασκληπιού 26-28, 106 80 Αθήνα, τηλ.: (210) 36.19.363

Βιβλιοπωλείο: Μασσαλίας 20α, 106 80 Αθήνα, τηλ.: (210) 36.45.057,

e-mail: plethron@otenet.gr

www.plethronbooks.gr

ISBN 978-960-348-308-3

Georg Simmel

Η μόδα

μετάφραση
Κωνσταντίνος Βασιλείου

επιμέλεια
Βασίλης Πατσογιάννης

ΠΛΕΘΡΟΝ

Ο τρόπος που μας έχει δοθεί να αντιλαμβανόμαστε τις παραστάσεις της ζωής μάς επιτρέπει να νιώσουμε σε κάθε σημείο της ύπαρξης μια πολλαπλότητα δυνάμεων· και μάλιστα, έτσι ώστε καθεμία απ' αυτές τις δυνάμεις να προσπαθεί όντως να ξεφύγει πέρα απ' την πραγματική παράσταση, να προσκρούει στην άλλη με την αφθονία της, την οποία μετατρέπει σε ωμή φόρτιση και λαχτάρα. Σε κάθε πράξη, ακόμη και στην πιο διεξοδική και καρποφόρα, νιώθουμε κάτι το οποίο δεν έχει ακόμη φτάσει στην πλήρη του έκφραση. Καθόσον αυτό συμβαίνει με τον αλληλοπεριορισμό αντικρουόμενων στοιχείων, αποκαλύπτεται ακριβώς σ' αυτόν τον дуΐσμό τους η ενότητα της συνολικής ζωής. Και μόνο εφόσον κάθε εσωτερική ενέργεια υπερβαίνει το όριο της ορατής της εξωτερίκευσης, αποκτά η ζωή εκείνον τον πλούτο ανεξάντλητων δυνατοτήτων, ο οποίος συμπληρώνει την αποσπασματική της πραγματικότητα· και μόνο εξαιτίας αυτού, οι παραστάσεις της προδίδουν δυνάμεις πιο εσωτερικές, εντάσεις πιο ακατάλυτες, έναν αγώνα και μία ηρεμία μιας μορφής ευρύτερης από την άμεση και δεδομένη πραγματικότητά τους.

Αυτός ο дуΐσμός δεν μπορεί να περιγραφεί άμεσα, αλλά να γίνει μόνο αισθητός διαμέσου των επιμέρους αντιθέσεων, που είναι τυπικές για τη δική μας ύπαρξη, ως η πιο

πρόσφατη συγκροτημένη μορφή τους. Μία πρώτη ένδειξη διαφαίνεται από τη φυσιολογική βάση της ουσίας μας: αυτή απαιτεί τόσο την κίνηση όσο και την ηρεμία, την ικανότητα της παραγωγής όσο και της πρόσληψης. Επεκτείνοντας αυτό στη ζωή του πνεύματος, αφενός οδηγούμαστε από την προσπάθεια να φτάσουμε στο γενικό, και αφετέρου από την ανάγκη να συλλάβουμε την ιδιαιτερότητα· το πρώτο χορηγεί στο πνεύμα μας ηρεμία, ενώ η ιδιαιτερότητα του επιτρέπει να *μετατοπίζεται* από περίπτωση σε περίπτωση. Το ίδιο ισχύει και στη συναισθηματική ζωή: επιζητούμε τόσο την ήρεμη προσήλωση σε ανθρώπους και πράγματα όσο και την ενεργητική αυτοεπιβεβαίωση απέναντι και στα δύο. Ολόκληρη η ιστορία της κοινωνίας εκτυλίσσεται με τον αγώνα, τον συμβιβασμό και τις αργά κερδισμένες και γρήγορα χαμένες συμφιλιώσεις που εμφανίζονται μεταξύ της συγχώνευσης με τη δική μας κοινωνική ομάδα και του αυτοδιαχωρισμού από αυτήν.

Μπορεί ίσως, από φιλοσοφική άποψη, η ταλάντευση της ψυχικής μας ζωής μεταξύ αυτών των πόλων να ενσωματώνεται στην αντίθεση μεταξύ της θεωρίας της ενότητας των πάντων [All-Einheits-Lehre] και του δόγματος της μη συγκρισιμότητας, του δι' *εαυτό* είναι [Für-sich-sein] κάθε στοιχείου του κόσμου· και μπορεί αυτά να ανταγωνίζονται στην πράξη ως κομματικές αντιθέσεις του σοσιαλισμού και του ατομικισμού, παραμένει όμως πάντα η μία και αυτή βασική μορφή της διττότητας, η οποία τελικά εκδηλώνεται από βιολογική άποψη ως η αντίθεση κληρονομικότητας και ποικιλότητας: η πρώτη ως φορέας του γενικού, της ενότητας, της σταθεροποιημένης ταυτότητας των μορφών και

των περιεχομένων της ζωής· η δεύτερη, της κινητικότητας, της ποικιλομορφίας των χωριστών στοιχείων, της ταραχώδους εξέλιξης ενός επιμέρους περιεχομένου της ζωής σε ένα άλλο. Κάθε ουσιώδης μορφή της ζωής στην ιστορία τους είδους μας αναπαριστά στον τομέα της έναν ιδιαίτερο τρόπο να ενώσει το ενδιαφέρον για τη διάρκεια, την ενότητα, την ομοιγένεια με αυτό για την αλλαγή, την ιδιαιτερότητα και τη μοναδικότητα.

Κατά την κοινωνική ενσωμάτωση αυτών των αντιθέσεων, η μία πλευρά συντηρείται κυρίως από την ψυχολογική τάση για *μίμηση*. Θα μπορούσε κάποιος να χαρακτηρίσει τη μίμηση ως μία ψυχολογική κληρονομικότητα, ως τη δίοδο από τη ζωή της ομάδας σ' αυτήν του ατόμου. Το θέλητρό της είναι αρχικά ότι μας δίνει τη δυνατότητα για μία τελεσφόρο και λογική πράξη, ακόμη κι εκεί όπου δεν φαίνεται να υπεισέρχεται τίποτα το προσωπικό και δημιουργικό. Θα μπορούσε κάποιος να την ονομάσει τέκνο της σκέψης και της απεισκευσίας. Διασφαλίζει στο άτομο ότι στις πράξεις του δεν είναι ολομόναχο, αλλά ότι υποστηρίζεται από τις προηγούμενες πρακτικές για την ίδια εργασία, σαν να ακουμπά σε ένα στέρεο υπόβαθρο, το οποίο αφαιρεί από την τωρινή εργασία τη δυσκολία να πρέπει αυτή να βασίζεται στον εαυτό της. Προσδίδει στο πρακτικό στοιχείο την ιδιότυπη εγγύηση που μας χορηγείται γενικά στη θεωρία, όταν κατατάσσουμε το επιμέρους φαινόμενο σε μία γενική έννοια. Με τη μίμηση δεν μεταθέτουμε μόνο από εμάς προς τους άλλους την απαίτηση για μία παραγωγική ενέργεια, αλλά ταυτόχρονα και την ευθύνη γι' αυτήν την πράξη· Έτσι, η μίμηση ελευθερώνει το άτομο από το άγχος της επι-

λογής και εκδηλώνεται απλώς ως δημιουργήμα της ομάδας, ως δοχείο κοινωνικών περιεχομένων. Η μιμητική ενόρμηση, ως αρχή χαρακτηρίζει ένα στάδιο της ανάπτυξης, όπου η επιθυμία για μία τελεσφόρο και προσωπική δραστηριότητα είναι ζωηρή, αλλά δεν υπάρχει η ικανότητα να κερδηθούν από αυτήν την ασχολία —ή προς χάριν αυτής— πράγματα σε ατομικό επίπεδο.

Η πρόοδος πέρα από αυτό το στάδιο σημαίνει ότι εκτός από το δεδομένο, το παρελθοντικό και το παραδοσιακό, είναι το μέλλον που καθορίζει τη σκέψη, την πράξη και το συναίσθημα: ο τελεολογικός άνθρωπος είναι ο αντίθετος πόλος του μιμητικού. Έτσι η μίμηση, σε όλα τα φαινόμενα όπου αποτελεί έναν διαμορφωτικό παράγοντα, αντιστοιχεί σε μία από τις κατευθυντήριες γραμμές της ύπαρξής μας, δηλαδή σ' αυτήν που αρέσκεται στη συγχώνευση του επιμέρους με το γενικό και που τονίζει το διαρκές στην αλλαγή. Αντιστρόφως, όπου αναζητείται η αλλαγή στο διαρκές, η ατομική διαφοροποίηση, ο αυτο-διαχωρισμός από το σύνολο, εκεί η μίμηση είναι μία αρνητική και ανασταλτική αρχή [Prinzip]. Και ακριβώς επειδή η λαχτάρα να γραπωθούμε από το δεδομένο, να πράττουμε και να είμαστε όπως οι άλλοι, είναι ο άσπονδος εκθρός μιας άλλης λαχτάρας που επιθυμεί να προχωρήσει σε νέες και ιδιαίτερες μορφές ζωής, και επειδή μάλιστα καθεμία από τις δύο τάσεις εκτείνεται ατέρμονα, έτσι και η κοινωνική ζωή φαίνεται σαν την αρένα όπου κάθε δρασκελιά διεκδικείται και από τις δύο, ενώ οι κοινωνικοί θεσμοί είναι σαν τους συμβιβασμούς —πάντα προσωρινούς— στους οποίους ο ανατροφοδοτούμενος ανταγωνισμός τους παίρνει την εξωτερική μορφή μιας συνεργασίας.

Οι ζωτικές συνθήκες της μόδας, ως καθολικό φαινόμενο στην ιστορία του είδους μας, μπορούν να συνοψιστούν σ' αυτά τα χαρακτηριστικά. Αποτελεί μίμηση ενός συγκεκριμένου μοτίβου και καλύπτει την ανάγκη για κοινωνική ευθυγράμμιση· οδηγεί το άτομο στον δρόμο όπου κυκλοφορούν όλοι και γεννά κάτι το κοινό που ανάγει τη συμπεριφορά του κάθε ατόμου σ' ένα απλό παράδειγμα. Παρά ταύτα, η μόδα ικανοποιεί εξίσου την ανάγκη για διάκριση, την τάση για διαφοροποίηση, εναλλαγή και αυτο-διαχωρισμό. Και αυτό το τελευταίο το κατορθώνει, αφενός μέσω της εναλλαγής των περιεχομένων, με τα οποία η μόδα του σήμερα εξατομικεύει τα χαρακτηριστικά της σε σχέση με τη μόδα του χτες και του αύριο· και αφετέρου το κατορθώνει αποτελεσματικότερα με το ότι οι μόδες είναι πάντα μόδες κοινωνικών τάξεων, με το ότι οι μόδες του ανώτερου στρώματος διαφοροποιούνται από αυτές του κατώτερου και εγκαταλείπονται εν ριπή οφθαλμού μόλις το τελευταίο αρχίζει να τις ιδιοποιείται. Έτσι, λοιπόν, η μόδα δεν είναι τίποτα διαφορετικό από μία συγκεκριμένη, μεταξύ άλλων πολλών, μορφή ζωής, μέσω της οποίας συνενώνεται σε μία συνολική πράξη η τάση για κοινωνικό εξισωτισμό με αυτήν για ατομική διαφοροποίηση και εναλλαγή. Αν, λοιπόν, τεθεί το ερώτημα στην ιστορία της μόδας —η οποία έχει μέχρι σήμερα μελετηθεί μόνο ως προς την ανάπτυξη των *περιεχομένων* της— ως προς τη σημασία τους στη δομή της κοινωνικής διαδικασίας, τότε αυτή είναι η ιστορία των προσπαθειών προκειμένου η ικανοποίηση αυτών των δύο αντιθετικών τάξεων να ενταχθεί όλο και πληρέστερα στις συνθήκες της εκάστοτε ατομικής και κοινωνικής κουλτούρας.

Τα επιμέρους ψυχολογικά χαρακτηριστικά που παρατηρούμε στη μόδα υπάγονται σ' αυτόν τον θεμελιώδη τρόπο υπάρξεώς της.

Η μόδα είναι, όπως είπα παραπάνω, προϊόν ταξικής διάκρισης και συμπεριφέρεται όπως ένα σύνολο άλλων κοινωνικών σχηματισμών, πρωτίστως όπως η τιμή. Αυτή έχει τη διπλή λειτουργία να σχηματίζεται σε έναν κύκλο, τον οποίο ταυτόχρονα αποκλείει από άλλους. Όπως το πλαίσιο ενός ζωγραφικού πίνακα χαρακτηρίζει το έργο τέχνης ως κάτι το ενιαίο και αυτοσυγκροτημένο, ως έναν κόσμο δι' εαυτό, και παράλληλα, επενεργώντας προς το εξωτερικό, αποκόβει όλες τις σχέσεις του με τον περιβάλλοντα χώρο· όπως η ενιαία ενέργεια ενός τέτοιου σχηματισμού δεν μπορεί να εκφρασθεί διαφορετικά για μας παρά μόνο εφόσον την αναλύσουμε σε μία διπλή δράση προς το εσωτερικό και το εξωτερικό, έτσι συγκροτεί και η τιμή τον χαρακτήρα της και κυρίως το εθιμικό της δίκαιο—δίκαιο το οποίο πολύ συχνά στην οπτική αυτών που βρίσκονται έξω από την κοινωνική τάξη γίνεται αισθητό ως αδικία—από το γεγονός ότι ισχύει ότι το άτομο με την τιμή του αναπαριστά και προφυλάσσει ταυτόχρονα και αυτήν της κοινωνικής του τάξης και θέσης.

Έτσι, λοιπόν, η μόδα, από τη μία σημαίνει τη συνένωση με όσους έχουν ίδια κοινωνική θέση, την ομοιογένεια ενός κύκλου που χαρακτηρίζεται από αυτήν· και από την άλλη τον αποκλεισμό αυτής της ομάδας από άλλες που βρίσκονται χαμηλότερα, η οποία χαρακτηρίζεται ακριβώς από το ότι δεν ανήκουν στην πρώτη. Δεσμός και διάκριση αποτελούν αμφότερα τις βασικές λειτουργίες της μόδας που συγχωνεύονται αδιαχώριστα, εκ των οποίων το ένα, παρό-

τι—ή ακριβώς επειδή—αποτελεί τη λογική αντίθεση του άλλου, είναι και η προϋπόθεση της πραγμάτωσής της. Το ότι λοιπόν η μόδα είναι ένα άμεσο προϊόν κοινωνικών ή και τυπικά ψυχολογικών αναγκών δεν θα μπορούσε να αποδειχθεί καλύτερα από το εξής: ότι σε αναρίθμητες περιπτώσεις δεν μπορεί να ανευρεθεί η παραμικρή εξήγηση για τις μορφές της ως προς την αισθητική, υλική ή άλλη σκοπιμότητά τους. Ενώ γενικά ισχύει ότι η ενδυμασία μας ανταποκρίνεται όντως στις ανάγκες μας, στον τρόπο που αυτή διαμορφώνεται από τις επιταγές της μόδας δεν φαίνεται να υπάρχει κανένα ίχνος σκοπιμότητας: για παράδειγμα, στο αν θα εμφανιστούν φούστες φαρδιές ή στενές, κομμώσεις σπητές ή ριχτές, γραβάτες χρωματιστές ή μαύρες. Ορισμένες φορές γίνονται της μόδας τόσο άσχημα και αποκρουστικά πράγματα, ώστε φαίνεται ακριβώς σαν να ήθελε η μόδα να επιδείξει τη δύναμή της με το να μας εξωθή να υιοθετήσουμε για χάρη της ό,τι πιο αηδιαστικό. Η τυχαιότητα μάλιστα με την οποία τη μία φορά επιτάσσει το βολικό, την άλλη το δύσμορφο, και μία άλλη, κάτι που είναι από την άποψη του υλικού και της αισθητικής εντελώς ασήμαντο, καταδεικνύει την πλήρη αδιαφορία της μόδας απέναντι στις αντικειμενικές νόρμες της ζωής—κάτι με το οποίο επίσης φανερώνει άλλα κίνητρα, και συγκεκριμένα τα τυπικώς κοινωνικά, αφού κάθε φορά είναι τα μόνα σταθερά.

Αυτός ο αφηρημένος χαρακτήρας της μόδας, όπως θεμελιώνεται στην πιο βαθιά της ουσία και προσδίδοντας ως «ξενότητα της πραγματικότητας» [Realitätsfremdheit] μία ορισμένη *αισθητική* σφραγίδα στο μοντέρνο, ακόμη και σε *μη-αισθητικά* πεδία, αναπτύσσεται επίσης και σε ιστορικά

φαινόμενα. Υπάρχουν διάφορες μαρτυρίες από παλαιότερες εποχές για το πώς ένα καπρίτσιο ή μία ιδιαίτερη ανάγκη ενός δημόσιου προσώπου οδήγησε στην εμφάνιση μιας μόδας. Έτσι, τα μυτερά παπούτσια στον Μεσαίωνα προήλθαν από την επιθυμία ενός επιφανούς άρχοντα να βρει την κατάλληλη μορφή παπουτσιού για ένα έκφυμα του ποδιού του, το κρινολίνο, από την επιθυμία μιας εξέχουσας κυρίας να κρύψει την εγκυμοσύνη της κ.ο.κ.

Σε αντίθεση με μια τέτοια προσωπική καταγωγή, η τωρινή μόδα ενσωματώνεται όλο και περισσότερο στις αντικειμενικές οικονομικά συνθήκες εργασίας. Δεν εμφανίζεται κάπου ένα προϊόν το οποίο καταλήγει να γίνει μόδα, αλλά κατασκευάζονται προϊόντα με τον σκοπό να γίνουν μόδα. Ανά τακτά διαστήματα υπάρχει εκ των προτέρων απαίτηση για μία νέα μόδα και πλέον υπάρχουν σχεδιαστές και βιομηχανίες που εργάζονται προκειμένου να καλύψουν αυτό το κενό. Η σχέση ανάμεσα στη γενική αφαιρετικότητα της μόδας και στην αντικειμενική-κοινωνική οργάνωσή της αποκαλύπτεται στην αδιαφορία της μόδας ως μορφής απέναντι στα ιδιαίτερα περιεχόμενά της, όπως και στην όλο και πιο αποφασιστική μετατροπή της σε ένα κοινωνικά παραγωγικό οικονομικό μόρφωμα. Το ότι το υπερατομικό στοιχείο της βαθύτερης ουσίας της μόδας καταλαμβάνει επίσης και τα περιεχόμενά της, δεν μπορεί να εκφρασθεί πιο κατηγορηματικά από το ότι η «δημιουργία-μόδας» αποτελεί πια ένα μισθωτό επάγγελμα. Στις μεγαλύτερες επιχειρήσεις είναι μία «θέση», η οποία έχει τόσο πολύ διαφοροποιηθεί από την προσωπικότητα όσο και μία υπηρεσία με δεδομένο αντικείμενο από το υποκείμενο που την επιτελεί.

Η μόδα μπορεί, βεβαίως, ευκαιριακά να περιέχει πράγματα που έχουν θεμελιωθεί σε μία πρακτική βάση, αλλά ως μόδα δρα μόνο όταν η ανεξαρτησία από κάθε άλλο κίνητρο είναι σαφώς αισθητή—όπως και η τέλεση του καθήκοντος θεωρείται πλήρως ηθική, όταν δεν μας την υπαγορεύει κάποιο εξωτερικό ζήτημα ή προσδοκία, αλλά αποκλειστικά το ότι αποτελεί απλώς καθήκον. Γι' αυτόν τον λόγο, η κυριαρχία της μόδας δεν είναι διόλου ανεκτή στους χώρους όπου θεωρείται ότι ισχύουν μόνο αποφάσεις πλήρους αντικειμενικής φύσεως: η θρησκευτικότητα, τα επιστημονικά ενδιαφέροντα, ακόμη και ο σοσιαλισμός και ο ατομικισμός έχουν εμφανώς υπάρξει αντικείμενα της μόδας. Ωστόσο, τα κίνητρα που θα έπρεπε να οδηγούν στην υιοθέτηση αυτών των στοιχείων του βίου βρίσκονται σε απόλυτη αντίθεση με την παντελή έλλειψη αντικειμενικότητας κατά την εξέλιξη της μόδας, όπως επίσης με το αισθητικό θέλγητρο το οποίο αποκτά η μόδα όταν απομακρύνεται από τις στοιχειώδεις σημασίες των πραγμάτων. Αυτό το θέλγητρο, όντας κριτήριο εντελώς ακατάλληλο για τέτοιες ύστατες αποφάσεις, αφήνει σ' αυτές μία στάμπα επιπολαιότητας.

Αν οι κοινωνικές μορφές, η ενδυμασία, οι αισθητικές αποτιμήσεις, ολόκληρο το στυλ στο οποίο εκφράζεται ο άνθρωπος, γίνονται αντιληπτά μέσω της μόδας με συνεχείς αναδιαμορφώσεις, τότε σε όλα αυτά η μόδα—δηλαδή, η νέα μόδα—αφορά μόνο τις ανώτερες τάξεις. Μόλις οι κατώτερες τάξεις αρχίζουν να ιδιοποιούνται τη μόδα, και να καταπατούν την οριοθέτηση που έχουν θεσπίσει οι ανώτερες, να διασπούν την ομοιογένεια με την οποία οι ανώτερες

έχουν συμβολοποιήσει την ενότητά τους, τότε οι ανώτερες τάξεις αποστρέφονται αυτήν τη μόδα και υιοθετούν μία καινούργια. Έτσι, διαφοροποιούνται εκ νέου από την ευρύτερη μάζα και αρχίζει και πάλι το ίδιο παιχνίδι. Διότι από τη φύση τους οι κατώτερες τάξεις εποφθαλμιούν την κοινωνική ανέλιξη και αγωνίζονται γι' αυτήν, την οποία και κατορθώνουν ταχύτερα στα πεδία που υπάγονται στη μόδα, αφού αυτά τις περισσότερες φορές είναι προσβάσιμα στην εξωτερική μίμηση. Η ίδια διαδικασία διαδραματίζεται και μεταξύ των διαφορετικών στρωμάτων της ανώτερης τάξης—όχι όμως φυσικά με τόσο προφανή τρόπο, όπως λόγου χάρη μεταξύ κυρίας και υπηρέτριας.

Επιπλέον, μπορεί να παρατηρηθεί από πολλές απόψεις ότι όσο πιο πολύ αλληλοπροσεγγίζονται οι κοινωνικοί κύκλοι, τόσο πιο ιλιγγιώδη γίνονται για τους κάτω το κυνήγι της μίμησης και για τους πάνω η απόδραση προς το καινούργιο. Η διαχεόμενη οικονομία του χρήματος θα πρέπει να επιταχύνει σημαντικά αυτήν τη διαδικασία και να την κάνει κοινωνικά ορατή, αφού τα αντικείμενα της μόδας, ως εξωτερικές περιστάσεις του βίου, είναι ιδιαίτερος προσβάσιμα σε όσους κατέχουν απλώς χρήματα. Εξαιτίας αυτού μπορούν τα κατώτερα στρώματα να φθάσουν στην ισότητα με το ανώτερο στρώμα πιο εύκολα απ' ό,τι σε οποιοδήποτε άλλον τομέα, ο οποίος απαιτεί μία προσωπική διαπίστευση που δεν μπορεί να αγοραστεί με χρήματα.

Το κατά πόσο αυτό το στοιχείο της διάκρισης—παράλληλα με αυτό της μίμησης—διαμορφώνει την ουσία της μόδας, το δείχνουν οι παραστάσεις της, όταν η κοινωνική δομή δεν διαστρωματώνεται ιεραρχικά. Τότε η μόδα κυριαρ-

χεί σε στρώματα που λειτουργούν παράλληλα. Υπάρχουν μαρτυρίες για κάποιες πρωτόγονες φυλές ότι ομάδες που ζουν σε στενή γειτνίαση και με εντελώς ίδιες συνθήκες ζωής διαμορφώνουν ορισμένες φορές εμφανώς διακριτές μόδες, μέσω των οποίων κάθε ομάδα επισημαίνει τη συνοχή της προς το εσωτερικό όσο και τη διαφορά της με το εξωτερικό. Αντιθέτως, παρατηρείται έντονη τάση η μόδα να εισάγεται από το εξωτερικό και να αξιολογείται θετικότερα σε έναν κοινωνικό κύκλο, ακριβώς επειδή δεν έχει προκύψει μέσα στον ίδιο· ήδη ο προφήτης Σοφονίας καταφέρεται αγανακτισμένος εναντίον των αρχόντων με ξενότροπη ενδυμασία. Κι όντως, φαίνεται πως η εξωτική καταγωγή της μόδας συμβάλλει πολύ δραστικά στην αποκλειστικότητα του κύκλου στον οποίο δημιουργείται η μόδα: ακριβώς το γεγονός ότι προέρχεται από το εξωτερικό δημιουργεί αυτήν την ειδική αλλά και σημαίνουσα μορφή κοινωνικοποίησης, η οποία προκύπτει μέσω της κοινής σχέσης προς ένα εξωτερικά κείμενο σημείο. Ορισμένες φορές φαίνεται πως τα κοινωνικά στοιχεία λειτουργούν σαν τον άξονα του βλέμματος: συγκλίνουν καλύτερα σ' ένα σημείο που δεν βρίσκεται πολύ κοντά. Με τον ίδιο τρόπο προκύπτει και το χρήμα σε πρωτόγονες φυλές, απλώς ως αντικείμενο του ζωηρότερου κοινού ενδιαφέροντος, συχνά μέσω συμβόλων, τα οποία έχουν εισαχθεί από το εξωτερικό· σε ορισμένες περιοχές (όπως στα Νησιά του Σολομώντα ή σ' αυτήν των Ίγκμπο στη Νιγηρία) υπάρχει ένα είδος βιοτεχνίας από όστρακα ή άλλα σύμβολα χρήματος, τα οποία δεν λογίζονται ως χρήμα στον τόπο παραγωγής αλλά σε γειτονικές περιοχές στις οποίες εξάγονται. Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο παρά-

γονται κατά πληθώρα και οι μόδες στο Παρίσι, έχοντας ως μόνη πρόθεση να γίνουν μόδες κάπου αλλού. Στο ίδιο το Παρίσι η μόδα εμφανίζει τη μεγαλύτερη ένταση και συμφιλίωση των δυϊστικών της στοιχείων. Ο ατομικισμός, η προσαρμογή στο τι ταιριάζει στον καθένα προσωπικά, είναι πολύ πιο ισχυρός απ' ό,τι στη Γερμανία. Ωστόσο, συγκροτείται επίσης σταθερά κάποιο ευρύτερο πλαίσιο του γενικού στυλ, της τρέχουσας μόδας, με τέτοιον τρόπο, ώστε η μοναδική εμφάνιση δεν ξεφεύγει αλλά ξεχωρίζει πάντα από το γενικό στυλ.

Αν κάποτε από τις δύο κοινωνικές τάσεις που οδηγούν στον σχηματισμό της μόδας, δηλαδή αφενός την ανάγκη για συγχώνευση μιας ομάδας και αφετέρου την ανάγκη για διαχωρισμό, εκλείψει έστω η μία, τότε η παραγωγή της μόδας θα σταματήσει και το βασίλειό της θα τελειώσει. Συνεπώς, οι κατώτερες τάξεις έχουν λιγότερες μόδες, οι οποίες μάλιστα σπάνια είναι συγκεκριμένες. Για τον ίδιο λόγο, η μόδα στις πρωτόγονες φυλές είναι πολύ πιο σταθερή απ' ό,τι σ' εμάς. Ο κίνδυνος της ανάμειξης και της αλληλοεπικάλυψης, ο οποίος παρακινεί τις τάξεις στους πολιτισμένους λαούς προς τη διαφοροποίηση στο ντύσιμο, στη συμπεριφορά, στο γούστο κ.ά. συχνά λείπει από πρωτόγονες κοινωνικές δομές, οι οποίες αφενός είναι πιο κομμουνιστικές, κι αφετέρου προσδιορίζουν σταθερότερα και σαφέστερα τις διαφορές που προκύπτουν.

Χάρη σ' αυτές ακριβώς τις διαφοροποιήσεις συντηρούνται και οι συνομοταξίες ομάδων, οι οποίες αποσκοπούν στον διαχωρισμό: το βάδισμα, το τέμπο, ο ρυθμός των χειρονομιών ορίζονται αναμφίβολα από την ενδυμα-

σία· άνθρωποι που ντύνονται παρόμοια συμπεριφέρονται και με σχετικά παρόμοιο τρόπο. Εδώ παρατηρείται επίσης και μία άλλη ιδιαίτερη σχέση. Ο άνθρωπος που μπορεί και θέλει να ακολουθεί τη μόδα φοράει συχνά *καινούργια* ενδύματα. Το καινούργιο ένδυμα, όμως, καθορίζει τη συμπεριφορά μας περισσότερο από το παλιό, το οποίο έχει υποστεί μία κατεργασία ακολουθώντας τις ατομικές μας χειρονομίες, υποχωρεί χωρίς αντίσταση σε καθεμία από αυτές, και συχνά αφήνει μέσα από τις πιο ανεπαίσθητες ιδιαιτερότητες να φανούν οι εννευρισμοί μας.* Το ότι αισθανόμαστε σε ένα παλιό ρούχο «πιο άνετα» απ' ό,τι σε ένα νέο δεν συνεπάγεται μόνο το ότι μας επιβάλλει τον δικό του μορφολογικό τύπο, ο οποίος σταδιακά, φορώντας το για μεγάλο χρονικό διάστημα, μεταλλάσσεται σ' αυτόν των δικών μας κινήσεων. Γι' αυτόν τον λόγο, το καινούργιο ένδυμα προσδίδει σε όσους το φορούν μία ορισμένη υπερατομική ομοιότητα στην εμφάνιση, το προνόμιο ότι το καινούργιο ένδυμα απέναντι στην ατομικότητα αυτού που το φορά κάνει όσους ακολουθούν τη μόδα να φαίνονται σχετικά ομοιόμορφοι κάθε φορά.

Για τη ζωή στους νέους καιρούς, με τον ατομικιστικό της κατακερματισμό, το στοιχείο αυτό της ομοιογένειας της μόδας αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Και γι' αυτόν τον λόγο η

* Στο πρωτότυπο *Innervationen*. Ο όρος «εννευρισμός», δηλαδή ο ερεθισμός των νεύρων, προέρχεται από την εφαρμοσμένη ψυχολογία και αισθητική (κυρίως από το έργο του Wilhelm Wundt). Χρησιμοποιήθηκε και στο πρώιμο έργο του Freud και έχει μεταφραστεί ως «εννεύρωση». Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε ευρέως και στην κοινωνική θεωρία, για παράδειγμα από τον Benjamin, για να περιγράψει τη σχέση ερεθισμάτων και μητροπολιτικής διαβίωσης. (Σ.τ.Μ.)

μόδα στις πρωτόγονες φυλές είναι πιο περιορισμένη, δηλαδή πιο σταθερή, καθώς η ανάγκη για την ανανέωση των εντυπώσεων και των μορφών του βίου είναι σ' αυτές πολύ ισχνότερη, όποια κι αν είναι η κοινωνική τους επενέργεια. Η εναλλαγή της μόδας καταδεικνύει πόσο αμβλύνονται τα νευρολογικά ερεθίσματα: όσο πιο νευρική είναι μία εποχή, τόσο πιο ραγδαία θα αλλάξουν οι μόδες της, διότι η ανάγκη για εξερεθισμό που προκαλεί η κοινωνική διάκριση, ως ένας από τους πιο σημαντικούς φορείς της μόδας, οδεύει χέρι χέρι με τον κορεσμό των νευρολογικών ενεργειών. Αυτός είναι και ένας λόγος που οι ανώτερες τάξεις τοποθετούνται στην πρωτοκαθεδρία της μόδας.

Όσον αφορά τα αμιγώς κοινωνικά κίνητρα της μόδας, δύο πρωτόγονες φυλές που ζούσαν γειτονικά προσφέρουν πολύ ενδεικτικά παραδείγματα για τις λειτουργίες της συγχώνευσης και του αποκλεισμού: οι Κόσα [Kaffern] έχουν μία ευρέως διακλαδωμένη κοινωνική διαστρωμάτωση, και σ' αυτούς μπορεί να παρατηρηθεί σχετικά γοργή εναλλαγή της μόδας, παρά το ότι ενδύματα και διακοσμητικά υπάγονται σε κάποιες νομικές απαγορεύσεις. Αντιθέτως, οι Σαν [Buschmänner], στους οποίους δεν έχει συμβεί κανένας ταξικός διαχωρισμός, δεν έχουν διαμορφώσει καμία απολύτως μόδα, δηλαδή δεν έχει εντοπιστεί σ' αυτούς κανένα ενδιαφέρον για την αλλαγή των ενδυμάτων και των κοσμημάτων. Οι ίδιοι αρνητικοί λόγοι έχουν κατά καιρούς εμποδίσουν την εμφάνιση μιας μόδας, ακόμη και σε πλήρη πολιτιστική άνθιση, αν και τότε υπήρχε πλήρης συνείδηση του γεγονότος. Στη Φλωρεντία, γύρω στο 1390, δεν υπήρχε καμία επικρατούσα μόδα στην ανδρική ενδυμασία, αφού ο

καθένας επιζητούσε να ντύνεται με τον δικό του ιδιαίτερο τρόπο. Σ' αυτήν την περίπτωση, έλειπε λοιπόν ένα βασικό στοιχείο, η ανάγκη για ενότητα, χωρίς την οποία δεν μπορεί να διαμορφωθεί καμία μόδα. Αντιθέτως, οι ευγενείς της Βενετίας, σύμφωνα με μαρτυρίες, δεν είχαν καμία μόδα, διότι έπρεπε όλοι, τηρώντας έναν νόμο, να ντύνονται στα μαύρα, προκειμένου να μη γίνεται υπερβολικά ορατός ο μικρός αριθμός τους στις κατώτερες μάζες. Εδώ δεν υπάρχει επίσης καμία μόδα διότι έλειπε το άλλο συγκροτητικό στοιχείο της, αφού αποφευγόταν σκόπιμα η διάκριση έναντι των κοινωνικά υφιστάμενων. Και εκτός από αυτό το εξωστρεφές αρνητικό στοιχείο, η ομοιομορφία της μόδας, η οποία προφανώς υπήρχε διασφαλισμένη από το αμετάβλητο του μαύρου, έπρεπε να συμβολίσει και την εσωτερική δημοκρατία του εν λόγω αριστοκρατικού σώματος: δηλαδή, δεν έπρεπε να εμφανιστεί μία μόδα ούτε στο εσωτερικό του, η οποία θα γεννούσε έτσι τον συσχετισμό για τη διαμόρφωση κάπως διαφορετικών στρωμάτων μεταξύ των ευγενών.

Η πένθιμη ενδυμασία, και κυρίως η γυναικεία, ανήκει επίσης σ' αυτά τα αρνητικά για τη μόδα φαινόμενα. Αποκλεισμός ή ανάδειξη, ενότητα ή ομοιομορφία είναι φυσικά και σ' αυτήν την περίπτωση εξίσου πιθανά. Ο συμβολισμός όμως των μαύρων ενδυμάτων τοποθετεί αυτόν που πενθεί έξω από την πολύχρωμη βοή των άλλων ανθρώπων, σαν να ανήκε κατά κάποιον τρόπο, μέσω του εναπομείναντος δεσμού με τον νεκρό, στο βασίλειο των μη-ζώντων. Καθόσον αυτό καθίσταται ιδεατά κάτι κοινό που έχουν όλοι όσοι πενθούν, τότε αυτοί διαμορφώνουν μία ιδεώδη κοινότητα με

την αποκοπή τους από τον κόσμο —για να χρησιμοποιήσουμε ένα σχήμα λόγου— των πλήρως ζωντανών. Αλλά και αυτή η κοινότητα είναι μη-κοινωνικής φύσεως —μόνο ομοιομορφία, όχι ενότητα— και, έτσι, αποκλείεται η δυνατότητα ύπαρξης μιας μόδας. Πιστοποιεί έτσι τον *κοινωνικό* χαρακτήρα της μόδας, εφόσον, ακόμη κι όπου το ένδυμα δημιουργεί στιγμές διαχωρισμού και δεσμού, το έλλειμμα κοινωνικών επιδιώξεων οδηγεί τη μόδα ακριβώς στο άκρως αντίθετό της, δηλαδή, εν προκειμένω, στο θεμελιακά απαράλλαχτο της πένθιμης ενδυμασίας.

Η ουσία της μόδας, λοιπόν, έγκειται στο εξής: ότι πρέπει πάντα να την υιοθετεί μόνο ένα μέρος μιας ομάδας, ενώ το σύνολο μόνο να τείνει στην υιοθέτησή της. Μόλις η μόδα καταφέρει να γίνει πλήρως αποδεκτή, δηλαδή μόλις εκείνο το οποίο αρχικά έκαναν μόνο ορισμένοι υιοθετηθεί όντως χωρίς εξαίρεση από όλους, όπως είναι η περίπτωση σε ορισμένα στοιχεία της ενδυμασίας και των μορφών κοινωνικότητας, τότε δεν χαρακτηρίζεται πλέον ως μόδα. Κάθε εξαπλωση της μόδας την ωθεί κιόλας προς το τέλος της, αφού αυτή αναιρεί και τη διακρίτοσή της. Έτσι, η μόδα ανήκει σε έναν τύπο φαινομένων που αποσκοπούν στην όλο και πιο απεριόριστη διεύρυνση, στην όλο και πιο ολοκληρωμένη πραγμάτωση —ωστόσο με την κατάκτηση αυτού του απόλυτου στόχου περιπίπτουν στην αυτοαναίρεση και στον αφανισμό. Παρομοίως, κάθε ηθικό εγχείρημα βάζει έναν στόχο αγιοσύνης και απαλλαγής από τον πειρασμό, ενώ κάθε πραγματική αξία της ηθικής έγκειται ίσως μόνο στην *προσπάθεια* προς αυτόν τον στόχο και στον αγώνα απέναντι στους όλο και πιο αισθητούς πειρασμούς.

Με τον ίδιο τρόπο εμφανίζεται συχνά και η μισθωτή εργασία, προκειμένου να αποκτηθεί μόνιμα η απόλαυση της ηρεμίας και των ανέσεων, ωστόσο μετά την πλήρη επίτευξή της συχνά η ζωή εν μέσω κενότητας και στασιμότητας απαξιώνει κάθε ενέργεια προς την κατεύθυνσή της· και για τον ίδιο λόγο λέγεται συχνά σχετικά με τις σοσιαλιστικές τάσεις της κοινωνικής δομής: έχουν αξία, καθόσον διευρύνονται σε μία κατά τα άλλα ατομικιστική ακόμη συνθήκη, αντίθετα όμως, αν ο σοσιαλισμός επιβαλλόταν απολύτως, θα μεταστρέφονταν σε ανοησία και κατάρρευση. Η μόδα υπάγεται κι αυτή στη γενικότερη έκφραση τούτης της τυπολογίας. Διακατέχεται ανέκαθεν από την επεκτατική ορμή, σαν να όφειλε η εκάστοτε μόδα να καθυποτάξει την ολότητα μιας κοινωνικής ομάδας· τη στιγμή όμως που θα το καταφέρει, θα πρέπει να πεθάνει ως *μόδα*, υποκύπτοντας στη λογική αντίφαση της δικής της ουσίας, καθώς η καθολική της διεύρυνση θα της αφαιρούσε τον παράγοντα του διαχωρισμού.

Το ότι στη σύγχρονη κουλτούρα η μόδα έχει εξαπλωθεί εντελώς ανεξέλεγκτα —εισβάλλοντας σε μέχρι πρότινος ξένες περιοχές, ενώ σ' αυτές που κατείχε παραδοσιακά αυξάνει διαρκώς την ισχύ της, δηλαδή το τέμπο της εναλλαγής της— δείχνει καθαρά την αποκρυστάλλωση ενός ψυχολογικού χαρακτηριστικού της εποχής μας. Ο εσωτερικός μας ρυθμός απαιτεί όλο και πιο σύντομα διαστήματα κατά την εναλλαγή των εντυπώσεων· με άλλα λόγια, η ροπή των ερεθισμάτων μετατοπίζεται ολοένα και περισσότερο από το ουσιώδες κέντρο τους προς την αρχή και το τέλος τους. Αυτό αρχίζει με τα πιο ανεπαίσθητα συμπτώματα, όπως πε-

ρίπου η όλο και συνηθέστερη αντικατάσταση του πούρου από το τσιγάρο, και εκδηλώνεται στη λαχτάρα για τα ταξίδια, η οποία ωθεί στη διάρκεια ενός έτους να ταλαντεύεται μεταξύ, όσο συντομότερων γίνεται, περιόδων, στις οποίες τονίζεται ο αποχαιρετισμός και η άφιξη. Το «ανυπόμονο» τέμπο, χαρακτηριστικό του σύγχρονου βίου, δεν συνεπάγεται μόνο τη λαχτάρα για ραγδαία εναλλαγή των ποιοτικών περιεχομένων του βίου, αλλά και την ένταση του τυπικώς οριακού ερεθίσματος, της αρχής και του τέλους, της αναχώρησης και της άφιξης. Υπό την πιο περιεκτική έννοια αυτής της περιγραφής, η μόδα αποκτά μέσω του παιχνιδιού της ανάμεσα στην τάση για την καθολική εξάπλωση και στην εξάλειψη της σημασίας της, την οποία συνεπιφέρει ακριβώς η ίδια η εξάπλωσή της, ένα ιδιαίτερο οριακό θέλγητρο: της ταυτόχρονης αρχής και τέλους, του νεωτερισμού και συγχρόνως της παροδικότητας. Το βασικό ζήτημα που θέτει η μόδα δεν είναι το Είναι ή το μη-Είναι αλλά η ίδια αποτελεί ταυτόχρονα Είναι και μη-Είναι, βρίσκεται πάντα στο μεταίχμιο μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, και έτσι, όσο παραμένει στο ζενίθ της μας προσφέρει, όσο λίγα άλλα φαινόμενα, ένα πολύ δυνατό αίσθημα του παρόντος.

Αν στο σημείο όπου η μόδα ορίζει ως τη στιγμιαία αποκορύφωση της κοινωνικής συνείδησης κείται και ο σπόρος του θανάτου της —ο προορισμός της προς ένα αυτοδιαλυόμενο γίγνεσθαι—, τότε αυτή η παροδικότητα δεν την υποβιβάζει συνολικά, απλώς προσθέτει στα θέλγητρό της ένα καινούργιο. Ένα αντικείμενο δεν απαξιώνεται με τον χαρακτηρισμό του ως κάτι «της μόδας» παρά μόνο όταν κάποιος, για κάποιους άλλους, πρακτικούς λόγους το αποστρέ-

φεται και επιθυμεί να το δυσφημήσει, αφού τότε η μόδα καθίσταται καθαρά αξιολογικός χαρακτηρισμός. Κάποιο άλλο αντικείμενο, εξίσου καινούργιο και αιφνιδίως διαδεδομένο στον πρακτικό βίο, δεν θα χαρακτηριστεί ως μόδα, εφόσον κάποιος πιστεύει στη μετέπειτα διατήρηση και στην *αντικειμενική* θεμελίωσή του· θα το αποκαλέσει έτσι μόνο όταν είναι πεπεισμένος για την εξαφάνιση ενός φαινομένου, η οποία θα είναι εξίσου γρήγορη με την εμφάνισή του.

Συνεπώς, μία από τις αιτίες για τις οποίες σήμερα η μόδα κυριαρχεί με τέτοια δύναμη στις συνειδήσεις είναι το γεγονός ότι οι μεγάλες, μόνιμες και αναμφισβήτητες πεποιθήσεις χάνουν πλέον όλο και περισσότερο την ισχύ τους. Τα εφήμερα και μεταβαλλόμενα στοιχεία του βίου αποκτούν έτσι ένα όλο και μεγαλύτερο πεδίο δράσης. Η ρήξη με το παρελθόν, για την πραγματοποίηση της οποίας η πολιτισμένη ανθρωπότητα κοπιάζει αδιάκοπα εδώ και περισσότερο από έναν αιώνα, οδηγεί στην επικέντρωση της συνείδησης όλο και περισσότερο στο παρόν. Αυτή η έμφαση στο παρόν αποτελεί σαφώς και μια έμφαση στην εναλλαγή, και στο μέτρο που μια κοινωνική τάξη είναι ο φορέας αυτών των πολιτισμικών τάσεων, τότε στο ίδιο μέτρο αυτή η τάξη θα στραφεί προς τη μόδα σε όλους τους τομείς —και ασφαλώς όχι μόνο στον τομέα της ενδυμασίας.

Επειδή, λοιπόν, η μόδα ως μόδα δεν μπορεί ποτέ να διευρυνθεί καθολικά, το άτομο ικανοποιείται με την ιδέα ότι σε τελική ανάλυση η μόδα αναπαριστά γι' αυτό κάτι ακόμη ιδιαίτερο και περίοπτο. Όμως ταυτόχρονα το άτομο αυτό νιώθει εσωτερικά να υποκινείται όχι μόνο από ένα σύνολο το οποίο κάνει το ίδιο, αλλά και από ένα άλλο σύνολο το

οποίο *προσπαθεί* για το ίδιο. Εξαιτίας αυτού η νοοτροπία που αντιμετωπίζει ο άνθρωπος της μόδας είναι προφανώς ένα ανακουφιστικό μείγμα από επιδοκιμασία και φθόνο: φθονούμε τον άνθρωπο που ακολουθεί τη μόδα, όμως επιδοκιμάζουμε το είδος της ύπαρξής του. Αλλά αυτός ο φθόνος έχει εδώ μια ιδιαίτερη χροιά. Σύμφωνα με μια πτυχή του φθόνου, υπάρχει ένα είδος νοητής συμμετοχής στα φθονούμενα αντικείμενα. Η συμπεριφορά των προλετάρων, όταν μπορούν να ρίξουν μια ματιά τις δεξιώσεις των πλουσίων, αποτελεί κατατοπιστικό παράδειγμα. Η συμπεριφορά αυτή βασίζεται στο ότι το υπό παρατήρηση περιεχόμενο, καθαρά ως παράσταση, επιδρά ως κάτι το απολαυστικό, αποκομμένο από τη δεσμευτική πραγματικότητα της προσωπικής κατοχής — κάτι που μπορεί να συγκριθεί κάπως με το έργο τέχνης, η τύχη του οποίου δεν εξαρτάται από το ποιος το κατέχει. Εφόσον μπορεί πράγματι να συμβεί αυτός ο χωρισμός του περιεχομένου των αντικειμένων από το ζήτημα του ποιος τα κατέχει (αντιστοιχώντας στη γνωστική ικανότητα να χωρίζεται το περιεχόμενο των αντικειμένων από το Είναι τους), αυτή η συμμετοχή, την οποία πραγματώνει ο φθόνος, γίνεται εφικτή. Και ίσως δεν είναι αυτό μία μεμονωμένη πτυχή του φθόνου, αλλά αναφύεται ως γενικό του στοιχείο όπου κι αν εμφανίζεται. Στο μέτρο που κάποιος φθονεί έναν άνθρωπο ή ένα αντικείμενο, δεν είναι εντελώς αποκλεισμένος από αυτό, αλλά έχει αποκομίσει μια σχέση. Μεταξύ των δύο διατηρείται το ίδιο ψυχικό περιεχόμενο, αν και υπό εντελώς διαφορετικές κατηγορίες και μορφές συναισθημάτων. Όταν φθονούμε κάτι, είμαστε ταυτόχρονα πιο κοντά και πιο μακριά σε σχέση

με ένα αγαθό του οποίου η μη-κατοχή μάς αφήνει αδιάφορους. Μέσω του φθόνου γίνεται η απόσταση τρόπον τινά μετρήσιμη: όποια συνάμα απομάκρυνση ή εγγύτητα κι αν σημαίνει, η αδιαφορία βρίσκεται πέρα από αυτήν την αντίθεση. Γι' αυτόν τον λόγο ο φθόνος μπορεί να περιέχει μια αθόρυβη κυρίευση του φθονούμενου αντικειμένου (όπως περίπου είναι και η χαρά μιας αγάπης χωρίς ανταπόκριση), και έτσι αποτελεί ένα είδος αντίδοτου, το οποίο ορισμένες φορές ανακόπτει τους χειρότερους εκφυλισμούς του αισθήματος του φθόνου. Και ακριβώς τα περιεχόμενα της μόδας προσφέρουν μια εξαιρετική ευκαιρία σε εκείνη την πιο συμφιλιοτική χροιά του φθόνου, επειδή δεν είναι, όπως άλλα ψυχικά περιεχόμενα, *εντελώς* απρόσβιστα, επειδή ένα γύρισμα της τύχης, που ποτέ δεν είναι απολύτως απίθανο, μπορεί να τα παρέχει σε κάποιον, ο οποίος μέχρι πρότινος απλώς τα φθονούσε.

Αυτή η βασική δομή έχει ως αποτέλεσμα ότι η μόδα αποτελεί κύρια εστία δράσης για όσα άτομα δεν νιώθουν αυτοδύναμα και αυτοπροστατευμένα, αλλά που ταυτόχρονα η θεώρηση του εαυτού τους έχει ανάγκη από ορισμένη υπεροχή, προσοχή και διάκριση. Από την ίδια, τελικά, συγκυρία προέρχονται κι εκείνες οι κοινοτοπίες που, επαναλαμβανόμενες από όλους αποφέρουν τη μέγιστη ικανοποίηση, καθώς η επανάληψή τους δίνει στον καθένα το αίσθημα ότι εκφράζει κάτι πολύ ευφυές που τον αναβιβάζει πάνω από τη μάζα — κοινοτοπίες με κριτικό, πεσιμιστικό ή παράδοξο περιεχόμενο. Η μόδα εξαίρει τον ασήμαντο καθιστώντας τον αντιπρόσωπο ενός συνόλου, ιδιαίτερη ενσάρκωση ενός γενικού πνεύματος. Χαρακτηριστικό της εί-

ναι ότι επιτρέπει μια κοινωνική υπακοή, η οποία είναι ταυτόχρονα και κοινωνική διαφοροποίηση—αφού εξ ορισμού αποτελεί μια νόρμα που ποτέ δεν ακολουθείται από όλους.

Οι κοινωνικές αξιώσεις της μόδας φαίνονται να φτάνουν στον άνθρωπο που θεωρείται «θύμα της μόδας»* σε τέτοια κορύφωση, ώστε αποκτούν πλήρως την επίφαση της ατομικότητας και της ιδιαιτερότητας. Αυτός χαρακτηρίζεται από το ότι εξωθεί τις τάσεις της μόδας πέρα από το τηρούμενο μέτρο: όταν είναι στη μόδα μυτερά παπούτσια, αρέσκεται να τα προεκτείνει σαν αιχμές δόρατος, όταν είναι τα ψηλά κολλάρα, ανεβάζει τα δικά του μέχρι τα αυτιά, όταν είναι «της μόδας» να παρακολουθεί κάποιος επιστημονικές διαλέξεις, τότε σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να συχνάζει κάπου αλλού κ.ο.κ. Έτσι, αναπαριστά κάτι το εντελώς ατομικό, το οποίο συνίσταται στην ποσοτική συσσώρευση στοιχείων που ποιοτικά αποτελούν απλώς κοινό κτήμα του εν λόγω περιγύρου. Προπορεύεται από τους υπόλοιπους, αλλά παραμένοντας ασφαλώς στον δρόμο τους. Στον βαθμό που αυτός αναπαριστά τις πιο πρόσφατες κορυφώσεις του δημόσιου γούστου, φαίνεται να προχωρά επικεφαλής του συνόλου. Στην πραγματικότητα, όμως, ισχύει γι' αυτόν ό,τι ισχύει σε αναρίθμητες περιπτώσεις για τη σχέση ατόμου και ομάδας: ότι αυτός που καθοδηγεί είναι κατά βάση κι αυτός που καθοδηγείται. Οι δη-

* Στο πρωτότυπο Modenarr. Το δεύτερο συνθετικό, Narr, σημαίνει «γελωτοποιός» και κατ' επέκταση «ανόητος». Η λέξη έχει αρνητική σημασία και περιγράφει αυτόν που ακολουθεί τυφλά τη μόδα με επιδεικτικό τρόπο και διαχυτική συμπεριφορά, σ' αντίθεση προς τον δανδή, που χαρακτηρίζεται συνάμα από καλλιέργεια και ονομιτισμό. (Σ.τ.Μ.)

μοκρατικές εποχές είναι προφανώς ιδιαίτερα πρόσφορες γι' αυτήν την κατάσταση, και ο Μπίσμαρκ ακόμη, όπως και άλλοι προεξάρχοντες κομματικοί ηγέτες σε συνταγματικά καθεστώτα, έχουν τονίσει ότι, αφού οι ίδιοι αποτελούν τους αρχηγούς μιας ομάδας, πρέπει κιόλας να την ακολουθούν.

Η μεγαλαυχία του «θύματος της μόδας» αποτελεί λοιπόν την καρικατούρα μιας ευνοημένης από τη δημοκρατία κατάστασης όσον αφορά τη σχέση ατόμου και συνόλου. Αναντίρρητα, αυτός ο «ήρωας της μόδας» αναπαριστά μία όντως ισόρροπη σχέση μεταξύ της κοινωνικής και της ατομικιστικής ενόρμησης, μέσα από μία διάκριση, η οποία έχει κερδηθεί σε μία εντελώς ποσοτική βάση, αλλά μεταμφιέζεται σε μία διαφορά ποιότητας. Σ' αυτήν τη βάση κατανοείται και η φαινομενικά ακατανόητη μανία με τη μόδα που έχουν ορισμένες προσωπικότητες, οι οποίες κατά τα άλλα είναι απολύτως ευφυείς και καθόλου μικροπρεπείς. Εξασφαλίζει σ' αυτές έναν συνδυασμό σχέσεων προς ανθρώπους και πράγματα, οι οποίες κατά τα άλλα έχουν την τάση να εμφανίζονται χωριστά. Σ' αυτήν την περίπτωση δεν επενεργεί μόνο η ανάμειξη ατομικής ιδιαιτερότητας και κοινωνικής ομοιομορφίας, αλλά, για να μιλήσουμε πιο πρακτικά, και η ανάμειξη του αισθήματος της κυριαρχίας και της υποταγής—για να το θέσουμε και διαφορετικά, μία αρσενική και μία θηλυκή αρχή. Και ακριβώς επειδή αυτό συμβαίνει στα πεδία της μόδας σαν κάτι που καταλύεται με ιδανικό τρόπο, και επειδή ταυτόχρονα η μορφή των δύο πραγματώνεται σε ένα μόνο, καθαυτό αδιάφορο, στοιχείο, μπορεί να χαρίσει στη μόδα ιδιαίτερη θελκτικότητα, ιδιαίτερα μάλιστα για εκείνες τις λεπτεπίλεπτες φύσεις που δεν κα-

ταπιάνονται εύκολα με τη στιβαρή πραγματικότητα. Η μορφή του βίου που αντιστοιχεί στη μόδα, χαράσσει τον χαρακτήρα της με την εξάλειψη ενός όλο και πιο πρόσφατου στοιχείου και αποκτά μια ιδιαίτερη ενότητα, στην οποία η ικανοποίηση της ενόρμησης για καταστροφή και αυτή της ενόρμησης για θετικά περιεχόμενα δεν μπορούν πλέον να διαχωριστούν.

Καθώς εδώ δεν πρόκειται για τη σημασία ενός επιμέρους πράγματος ή μιας ατομικής ικανοποίησης, αλλά για το παιχνίδι μεταξύ των δύο και τον αμοιβαίο διαχωρισμό τους, μπορεί κάποιος προφανώς τον ίδιο συνδυασμό, στον οποίο φτάνει αυτή η ακραία υποταγή στη μόδα, να τον αποκτήσει και με την αντίθεση προς αυτήν. Όποιος συνειδητά ντύνεται και φέρεται με ντεμοντέ τρόπο, πετυχαίνει το συναφές με αυτόν αίσθημα εξατομίκευσης, όχι μέσω ενός δικού του ατομικού προσόντος αλλά ακριβώς μέσω άρνησης του κοινωνικού παραδείγματος: αν η υπακοή στα κελεύσματα της μόδας αποτελεί μίμηση αυτού του παραδείγματος, τότε η συνειδητή της άρνηση συνιστά μίμηση με αντίστροφο πρόσημο, κάτι που μαρτυρεί εξίσου όμως τη δύναμη της κοινωνικής τάσης, κάνοντάς μας με οποιοδήποτε θετικό ή αρνητικό τρόπο να εξαρτόμαστε απ' αυτήν. Αυτός που αρνείται σκοπίμως τη μόδα αντιδρά ασφαλώς έναντι του περιεχόμενου της μόδας, όπως και το «θύμα της μόδας», μόνο που το αναδιαμορφώνει σε μιαν άλλη κατηγορία: ο δεύτερος με την υπερβολή, ο πρώτος με την άρνηση.

Μάλιστα, μπορεί σε ολόκληρους κύκλους μιας διευρυμένης κοινωνίας να γίνει μόδα να ντύνεται κάποιος ντεμοντέ. Αυτό αποτελεί μία από τις πιο αξιοπρόσεκτες κοι-

νωτικο-ψυχολογικές περιπλοκές, κατά την οποία η ενόρμηση για ατομική διάκριση ικανοποιείται, πρωτίστως, με την απλή αντιστροφή της κοινωνικής μίμησης και, δευτερευόντως, αντλεί με τη σειρά της τη δύναμή της εξαρτώμενη από έναν στενότερο κύκλο με παρόμοια χαρακτηριστικά. Αν υπήρχε ένας σύλλογος από όσους εκθρεύονται τους συλλόγους, τότε αυτό δεν θα ήταν πιο απίθανο από λογική άποψη ούτε πιο πιθανό από ψυχολογική άποψη από το εν λόγω φαινόμενο. Όπως ο αθεϊσμός έχει γίνει μια θρησκεία, ακριβώς με τον ίδιο φανατισμό, την ίδια μισαλλοδοξία, την ίδια ικανοποίηση των ψυχικών αναγκών που απαντούν και στη θρησκεία· κι όπως η ελευθερία, χάρη στην οποία καταλύεται μία τυραννία συχνά εμφανίζεται εξίσου τυραννική και κατασταλτική με τον εξουδετερωμένο εχθρό της, έτσι και το φαινόμενο της προκατειλημμένης άρνησης της μόδας δείχνει πόσο οι βασικές μορφές της ανθρώπινης ουσίας είναι έτοιμες να αφομοιώσουν την πλήρη αντιπαράθεση των κοινωνικών περιεχομένων και να καταδείξουν τη δύναμη και τα θέλητρά τους με την άρνηση εκείνου ακριβώς στο οποίο μέχρι πρότινος φαίνονταν να καταφάσκουν ανέκκλητα.

Όσον αφορά τις αξίες, τις οποίες αναζητούν οι προσωπικότητες που αρνούνται τη μόδα, αυτό εξαρτάται από το αν μπορούν να παραμένουν και να δρουν όπως οι άλλοι, ενώ ταυτόχρονα πράττουν κάτι διαφορετικό. Πρόκειται για μία σύνθεση, η οποία είναι ευκολότερα επιτεύξιμη μέσω μιας από τις πολυποίκιλες *μορφολογικές* μεταλλαγές των στοιχείων που είναι γενικώς αποδεκτά. Έτσι, παραμένει συχνά εντελώς ανεξικνίαστο, αν το κύριο βάρος στο πλέγμα

αιτιών αυτής της άρνησης της μόδας έγκειται σε στοιχεία δύναμης ή αδυναμίας της προσωπικότητας. Μπορεί αυτή να απορρέει από την ανάγκη να μην εξομοιωθεί κάποιος με το πλήθος, μια ανάγκη η οποία δεν αποτελεί βεβαίως ανεξαρτησία από το πλήθος, αλλά βασίζεται σε μια τουλάχιστον εσωτερική στάση ανωτερότητας απέναντί του· όμως μπορεί επίσης να βασίζεται και σε μια αδύναμη ευαισθησία, αν το άτομο φοβάται μήπως δεν μπορεί να διατηρήσει την ισχνή προσωπικότητά του σε περίπτωση που υποταχθεί στις μορφές, στο γούστο και στους καταναγκασμούς της συλλογικότητας. Αλλά η αντίθεση σ' αυτήν την τελευταία δεν είναι σε καμία περίπτωση σημάδι μιας δύναμης της προσωπικότητας. Η δύναμη αυτή έχει τέτοια συνείδηση της δικής της μοναδικότητας, η οποία δεν μπορεί να υποσκελισθεί από καμία εξωτερική συνεργία, ώστε όχι μόνο υποτάσσεται αβίαστα στις γενικές μορφές, ακόμη και σ' αυτές της μόδας, αλλά ακριβώς μέσω αυτής της υπακοής και μόνο αποκτά πράγματι συνείδηση της *ελεύθερης βούλησης* απέναντι στην υπακοή και σε ό,τι βρίσκεται πέρα από αυτήν.

Αν η μόδα εκφράζει και επιτείνει ταυτόχρονα την ενόρμηση του εξισωτισμού και της εξατομίκευσης, το θέλητρο της μίμησης όσο και αυτό της διάκρισης, τότε αποσαφηνίζεται για ποιον λόγο οι γυναίκες συνολικά έχουν ιδιαίτερα ισχυρή εξάρτηση από τη μόδα. Λόγω της αδυναμίας της κοινωνικής τους θέσης, στην οποία οι γυναίκες ήταν καταδικασμένες κατά το μεγαλύτερο, με διαφορά, μέρος της ιστορίας, παράγεται μια στενή σχέση με ό,τι αποτελεί «τα ήθη», με το «πρέπον», με τις μορφές ύπαρξης που έχουν

γίνει γενικώς αποδεκτές και επιτρεπτές. Διότι όποιος είναι αδύναμος αποφεύγει την εξατομίκευση, την πρακτική εξάρτηση μόνο από τον εαυτό του, με τις ευθύνες και τις υποχρεώσεις της, την υπεράσπιση του εαυτού του αποκλειστικά και μόνο με τις δικές του δυνάμεις. Μόνο η τυπική μορφή βίου, η οποία εμποδίζει τους ισχυρούς από την κατάχρηση των υπέρτερων δυνάμεών τους, του εγγυάται προστασία. Σ' αυτήν τη στέρεη βάση των ηθών, του μέσου όρου, του γενικού επιπέδου, αγωνίζονται τώρα οι γυναίκες σθεναρά για την εξατομίκευση και τη διάκριση της προσωπικότητάς τους, η οποία είναι και εκεί, τηρουμένων των αναλογιών, ακόμη πιθανή.

Η μόδα, λοιπόν, τους προσφέρει αυτόν τον συνδυασμό με τον πιο ευνοϊκό τρόπο: αφενός αποτελεί έναν τομέα ομοιόμορφης μίμησης, έναν διάπλου στα ευρύτερα κοινωνικά κανάλια, μιαν ανακούφιση του ατόμου από την ευθύνη του γούστου και των πρακτικών του, αφετέρου όμως αποτελεί και μια διάκριση, μια έμφαση, μια φροντίδα της προσωπικής κομψότητας. Φαίνεται, λοιπόν, να υπάρχει για κάθε τάξη ανθρώπων, και πιθανώς για κάθε άτομο, μια ορισμένη ποσοτική σχέση μεταξύ της ενόρμησης για εξατομίκευση και αυτής για απορρόφηση από τη συλλογικότητα, ώστε αν σε έναν συγκεκριμένο τομέα του βίου εμποδίζεται η ζωτική εκπλήρωση της μιας ενόρμησης, τότε αυτή αναζητά έναν άλλον, όπου μπορεί να αναπληρώσει την αναγκαία γι' αυτήν ποσότητα.

Ακόμη και ιστορικά γεγονότα υποδεικνύουν ότι η μόδα θεωρείται κάπως σαν μια βαλβίδα ασφαλείας μέσω της οποίας απελευθερώνεται η ανάγκη των γυναικών για οποι-

αδήποτε διάκριση και προσωπική ανάδειξη, αφού σ' αυτές απαγορεύεται η εν λόγω ικανοποίηση σε άλλους κοινωνικούς τομείς. Στον 14ο και 15ο αιώνα η Γερμανία εμφανίζει μια αξιοσημείωτη εξέλιξη της ατομικότητας. Οι κολλεκτιβιστικές οργανώσεις του Μεσαίωνα σε μεγάλο βαθμό διαλύθηκαν από την ελευθερία της ατομικής προσωπικότητας. Σ' αυτήν την εξέλιξη του ατομικισμού, όμως, δεν υπήρχε καμία θέση για τις γυναίκες, καθώς στερούνταν ακόμη την ελευθερία της ατομικής κινητικότητας και ανάπτυξης. Αυτό το αναπλήρωσαν μέσω της πιο εξωφρενικής και υπερτροφικής ενδυματολογικής μόδας που μπορεί να σκεφτεί κάποιος. Αντιστρόφως, παρατηρούμε ότι στην Ιταλία την ίδια εποχή χορηγείται στις γυναίκες ένα πεδίο δράσης για την ατομική εξέλιξη. Οι γυναίκες της Αναγέννησης είχαν τόσες πολλές δυνατότητες μόρφωσης, εξωτερικών δραστηριοτήτων και προσωπικής διαφοροποίησης, όσες δεν τους επιτράπησαν στη συνέχεια για ολόκληρους αιώνες· ειδικά για τις ανώτερες τάξεις, η ελευθερία στην αγωγή και την κινητικότητα ήταν περίπου ίδια και για τα δύο φύλα. Και έτσι, δεν υπάρχουν ιστορικές μαρτυρίες για τίποτα το εξωφρενικό στη γυναικεία μόδα εκείνης της περιόδου. Ανακόπηκε η ανάγκη να αποδείξουν την ατομικότητά τους και να αποκτήσουν κάποιο είδος διάκρισης σ' αυτόν τον τομέα, αφού η ενόρμηση που εξωτερικεύθηκε εδώ, είχε ήδη εκπληρωθεί ικανοποιητικά σε άλλους τομείς. Συνολικά, η ιστορία των γυναικών, τόσο στον εσωτερικό όσο και στον εξωτερικό βίο τους, τόσο ατομικά όσο και συλλογικά, δείχνει συγκριτικά μια τόσο μεγάλη ενότητα, ισοπέδωση, ομοιομορφία, ώστε τουλάχιστον στον τομέα της μόδας, ο οποί-

ος είναι και ο κατεξοχήν τομέας της εναλλαγής, έχουν ανάγκη από μια πιο ζωηρή δραστηριότητα προκειμένου να προσθέσουν ένα θέλγητρο για τον εαυτό τους και τον βίο τους —τόσο για τα δικά τους συναισθήματα όσο και για τα συναισθήματα των άλλων.

Όπως μεταξύ της εξατομίκευσης και της συλλογικοποίησης, έτσι και μεταξύ της ομοιομορφίας και της εναλλαγής των περιεχομένων του βίου υπάρχει μια ορισμένη αναλογία αναγκών που άγονται και φέρονται στους διάφορους τομείς, η οποία επιζητά να εξισορροπήσει την αποστέρωση σε έναν τομέα με κάπως καταναγκαστικές παραχωρήσεις σε έναν άλλον. Συνολικά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι, σε σύγκριση με τον άντρα, η γυναίκα αποτελεί ένα πιο αξιόπιστο ον· αλλά η αξιοπιστία, η οποία εκφράζει την ομοιομορφία και την ενότητα της Ύπαρξης στο πεδίο των συναισθημάτων, απαιτεί για χάρη εκείνης της εξισορρόπησης των ζωτικών τάσεων μια κάπως ζωηρότερη εναλλαγή σε εξωτερικούς προς τα συναισθήματα τομείς. Αντίθετα, ο άνδρας είναι από τη φύση του λιγότερο αξιόπιστος και άπαξ και συνάψει μια συναισθηματική σχέση δεν μεριμνά να διατηρήσει, κατά κανόνα, τη δέσμευσή του σ' αυτήν με εξίσου άτεγκτο τρόπο ούτε να εστιάσει σ' αυτήν όλα τα ζωτικά του ενδιαφέροντα. Κατά συνέπεια, έχει λιγότερο ανάγκη εκείνες τις εξωτερικές εναλλαγές. Η απόρριψη των αλλαγών σε εξωτερικούς κοινωνικούς τομείς, η αδιαφορία απέναντι στη μόδα της εξωτερικής εμφάνισης είναι κάτι συγκεκριμένα ανδρικό —όχι επειδή ο άνδρας αποτελεί πιο συνεκτική ύπαρξη, αλλά ακριβώς επειδή είναι πιο πολυσχιδές, και γι' αυτόν τον λόγο μπορεί να τα καταφέρει χωρίς

εκείνες τις εξωτερικές εναλλαγές. Γι' αυτόν τον λόγο, η χειραφετημένη γυναίκα του παρόντος, επιθυμώντας να προσεγγίσει την ανδρική ουσία, τη διαφοροποίηση, την προσωπικότητα και την κινητικότητα της, τονίζει επίσης και την αδιαφορία της απέναντι στη μόδα. Κατά μία έννοια, η μόδα επίσης υποκαθιστά για τη γυναίκα τη θέση σε μια επαγγελματική τάξη. Ο άνδρας, ο οποίος έχει αναπτυχθεί στους κόλπους μιας τέτοιας τάξης, έχει οδηγήσει τον εαυτό του σε έναν κύκλο ορισμένης κοινωνικής ισοπέδωσης, είναι σ' αυτόν τον κλάδο όμοιος με πολλούς άλλους και αποτελεί μόνο ένα μεταξύ πολλών παραδειγμάτων αυτής της τάξης ή του επαγγέλματος. Από την άλλη μεριά όμως, και κατά κάποιον τρόπο προς αντιστάθμισμα των παραπάνω, καθώς ο άνδρας έχει επίσης επενδυθεί με ολόκληρη τη σημασία, όπως και την αντικειμενική και κοινωνική δύναμη αυτής της τάξης, προστίθεται στην ατομική του σημασία εκείνη του ανήκειν στην τάξη του, η οποία μπορεί συχνά να επικαλύψει τα ελαττώματα και τις ανεπάρκειες της καθαρά προσωπικής του ύπαρξης.

Αυτό ακριβώς επιτυγχάνει και η μόδα σε εντελώς διαφορετικά πράγματα: αναπληρώνει την ασημαντότητα του ατόμου, την ανικανότητά του να εξατομικεύσει με δικά του μέσα την ύπαρξή του, με το ανήκειν σε έναν κύκλο που χαρακτηρίζεται και αναδεικνύεται αποκτώντας ορισμένη συνοχή στην κοινή συνείδηση μόνο μέσω της μόδας. Προφανώς, και σ' αυτήν την περίπτωση η προσωπικότητα εισάγεται σε ένα γενικό σχήμα, μόνο που από κοινωνική άποψη αυτό αποκτά ατομική χροιά και αντικαθιστά μέσα από κοινωνικούς διαύλους ακριβώς εκείνο που απαγορεύεται

στην προσωπικότητα να φτάσει από τον δικό της ατομικό δρόμο. Το ότι ο *demi-monde** εισάγει σε πολλές περιπτώσεις κάτω το ρηξικέλευθο στη νέα μόδα, εναπόκειται στον ιδιαίτερα μετέωρο τρόπο ζωής του. Καθώς η κοινωνία τον καθλώνει σε μια εγκόσμια ύπαρξη του παρία, του γεννά ένα εμφανές ή υπολανθάνον μίσος ενάντια σε ό,τι έχει νομιμοποιηθεί και έχει αποκτήσει μια στέρεα ύπαρξη—ένα μίσος το οποίο στην τάση για νέες μορφές παραστάσεων βρίσκει τη σχετικά πιο αθώα έκφρασή του. Στην ακατάπαυστη προσπάθεια για νέες και μέχρι πρότινος ανήκουστες μόδες, στην απερισκεψία με την οποία υιοθετείται παθιασμένα η μόδα που είναι το αντίθετο της τωρινής, έγκειται η αισθητική μορφή της ενόρμησης για καταστροφή, η οποία σε όλες τις υπάρξεις-παρίες [Pariaexistenzen], εφόσον αυτές δεν έχουν εσωτερικά πλήρως υποδουλωθεί, φαίνεται να αποτελεί ιδιαίτερο χαρακτηριστικό.

Αν προσπαθήσουμε, λοιπόν, να ανιχνεύσουμε στην έσχατη και την παραμικρότερη κινητικότητά τους τα κύρια ρεύματα της ψυχής που συνδέονται με όλα τα παραπάνω, αντιλαμβανόμαστε ένα παιχνίδι ανταγωνισμού μεταξύ ζωτικών στοιχείων, το οποίο επιδιώκει να αποκαθιστά εκ νέ-

* Γαλλικά στο πρωτότυπο. Ο όρος *demi-monde* (ημίκοσμος) προέρχεται από το ομώνυμο μυθιστόρημα του Alexandre Dumas (υιού) που εκδόθηκε το 1855. Αναφέρεται κυρίως σε γυναίκες (*demimondaines*) που ζούσαν στο περιθώριο της καλής κοινωνίας, συχνά ερωμένες πλουσίων οι οποίοι τις συντηρούσαν και οικονομικά. Μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα ο όρος κατέστη διεθνώς σχετικά δημοφιλής, ενώ στη συνέχεια περιέπεσε σε αχρηστία. Διάσημος χαρακτήρας του *demi-monde* είναι η Odette στο *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο* (τόμ. Ι), όπου ο Proust μάλιστα αφιερώνει τις τελευταίες σελίδες στον τρόπο του ντυσίματός της. (Σ.Τ.Μ.)

ου τη διαρκώς μετατοπιζόμενη ισορροπία με νέες αναλογίες μεγεθών. Είναι πράγματι ουσιώδες για τη μόδα ότι μπορεί να τσουβαλιάζει όλες τις ατομικότητες· ωστόσο, αυτό το καταφέρνει με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην κυριεύει ποτέ ολόκληρο τον άνθρωπο, παραμένοντας πάντα κάπως κάτω από το εξωτερικό, ακόμη και σε τομείς πέρα από την απλή μόδα ενδυμάτων. Διότι η μορφή της μεταβλητότητας με την οποία του προσφέρεται η μόδα παραμένει σε όλες τις περιστάσεις μία αντίθεση στη μονιμότητα της αίσθησης του εγώ, το οποίο θα πρέπει μάλιστα, ακριβώς μέσω αυτής της αντίθεσης, να αποκτήσει συνείδηση της σχετικής του διάρκειας. Άλλωστε, η μεταβλητότητα των πραγμάτων μπορεί να αναπτύξει τα θέλητρά της και να φανεί ακριβώς ως μεταβλητότητα μόνο σε αντιδιαστολή με αυτήν τη διαρκή αίσθηση του εγώ. Αλλά ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο η μόδα παραμένει, όπως ελέχθη παραπάνω, στην περιφέρεια της προσωπικότητας, η οποία νιώθει, ή μπορεί να νιώσει, σε καταστάσεις ανάγκης, ως *pièce de résistance** απέναντί της.

Αυτή ακριβώς τη σημασία της μόδας υιοθετούν εκλεπτυσμένοι και ιδιόρρυθμοι άνθρωποι, εφόσον μπορούν να τη χρησιμοποιούν ως ένα είδος κοινωνικού προσωπείου. Η τυφλή υπακοή απέναντι στις νόρμες της ομοιομορφίας όσον αφορά κάθε τι το εξωτερικό αποτελεί γι' αυτούς το συνειδητό και επιθυμητό μέσο προκειμένου να απομονώσουν το προσωπικό τους συναίσθημα και το γούστο τους,

* Γαλλικά στο πρωτότυπο, κατά λέξη «έργο αντίστασης». Η φράση χρησιμοποιείται για να περιγράψει ένα έργο που «ανθίσταται» στον χρόνο, συνακόλουθα το αριστούργημα, το σημαντικότερο έργο ενός ανθρώπου. Δεν είναι σαφές αν ο Ζίμελ υιοθετεί εδώ αυτήν τη σημασία. (Σ.τ.Μ.)

τα οποία επιθυμούν να κρατήσουν πράγματι μόνο για τον εαυτό τους, τόσο πολύ μάλιστα, ώστε να μην επιτρέψουν να εμφανιστούν σε μορφές που είναι προσβάσιμες σε όλους. Έτσι, λοιπόν, αυτό που οδηγεί ορισμένες φύσεις ανθρώπων να δραπετεύσουν προς τη μεταμφιεστική ισοπέδωση της μόδας είναι ακριβώς μια λεπταίσθητη σεμνότητα και αιδώς, το γεγονός δηλαδή ότι μια ιδιαιτερότητα της εξωτερικής εμφάνισης μπορεί να προδώσει μια ιδιαιτερότητα της εσωτερικής τους ύπαρξης. Έτσι, επιτυγχάνεται και ένας θρίαμβος της ψυχής απέναντι στα δεδομένα της ύπαρξης, ο οποίος, τουλάχιστον από την άποψη της μορφής, συγκαταλέγεται στους πιο σημαντικούς και εκλεπτυσμένους θριάμβους: δηλαδή, ότι ο ίδιος εχθρός τρέπεται σε έναν υπηρέτη, και ότι εκείνο το οποίο φαινόταν να παραβιάζει την προσωπικότητα πλέον υιοθετείται αυτοβούλως, εφόσον η ισοπεδωτική παραβίαση εξωθείται με αυτόν τον τρόπο στις εξωτερικές σφαίρες της ζωής, απλώνει έτσι ένα πέπλο και μια προστασία πάνω σε οτιδήποτε εσωτερικό, και επομένως όλο και πιο απελευθερωμένο. Σ' αυτήν την περίπτωση ο ανταγωνισμός μεταξύ του κοινωνικού και του ατομικού αμβλύνεται καθόσον διαχωρίζονται οι εκατέρωθεν σφαίρες. Αυτό ασφαλώς αντιστοιχεί στο τετριμμένο της έκφρασης και της συνομιλίας, μέσω του οποίου οι ιδιαίτερα ευαίσθητοι και σεμνοί άνθρωποι γνωρίζουν συχνά πώς να αποκρύπτουν πίσω από τέτοιες εκφράσεις την ατομική τους ψυχή.

Κάθε αίσθημα ντροπής βασίζεται στον αυτο-διαχωρισμό του ατόμου. Παράγεται όταν συμβαίνει μια έμφαση στο εγώ, μια επίταση της συνείδησης που ασκεί ένας κοινωνικός

κύκλος σε ένα πρόσωπο, η οποία παράλληλα γίνεται αισθητή σαν να είναι κάπως απρεπής. Γι' αυτόν τον λόγο, συνεσταλμένες και αδύναμες προσωπικότητες τείνουν να έχουν ιδιαίτερη ευαισθησία στην ντροπή. Μόλις γίνουν κάπως το κέντρο της γενικής προσοχής, μόλις υπερτονισθεί ξαφνικά η παρουσία τους, εμφανίζεται σ' αυτές μια αμήχανη ταλάντωση μεταξύ της έμφασης και της υποχώρησης της αίσθησης του εγώ. (Η εντελώς εσωτερική ντροπή για κάτι που δεν μπορεί ποτέ να φτάσει στην κοινωνική καταγραφή του, ή η ντροπή που βρίσκεται σαφώς εκτός της κυρίως κοινωνικής ντροπής, φανερώνει μέσω σχετικά εύκολα αναγνωρίσιμων συναισθηματικών κινήτρων και συμβολισμών την ίδια τυπικά βασική δομή). Επειδή αυτή η αυτο-ανύψωση από μια συλλογικότητα, ως πηγή του αισθήματος της ντροπής, είναι τελικά ανεξάρτητη από το συγκεκριμένο πράγμα από το οποίο αφορμάται, σε πολλές περιπτώσεις κάποιος ντρέπεται ακόμη και για κάτι καλό και ευγενές. Όταν στην «κοινωνία», υπό τη στενότερη έννοια της λέξης, η κοινοτοπία ταυτίζεται με τους καλούς τρόπους, τότε αυτό δεν θα ήταν απλώς συνέπεια αμοιβαίου σεβασμού, βάσει του οποίου θα θεωρείτο έλλειψη τακτ να ξεχωρίσει κανείς μέσα από μια ατομική και ιδιότυπη έκφραση, την οποία δεν μπορεί ο καθένας να μιμηθεί, αλλά οφείλεται και σε έναν φόβο για εκείνο το αίσθημα ντροπής με το οποίο το άτομο επιβάλλει στον εαυτό του μια τιμωρία για την αυτοεξύψωσή του πάνω από τρόπους και πρακτικές που είναι ομοιόμορφα και εξίσου προσβάσιμα σε όλους. Όμως η μόδα προσφέρει, εξαιτίας της ιδιαίτερης εσωτερικής δομής της, έναν αυτο-διαχωρισμό, η οποία γίνεται ταυτόχρονα αισθητή γίνεται ταυτόχρονα αι-

σθητός ως κάτι το πρόπον. Ακόμη και ένας ακραίος τρόπος εμφάνισης ή έκφρασης, στον βαθμό που παραμένει στη μόδα, προστατεύεται από εκείνα τα ενοχλητικά αντανάκλαστικά, τα οποία ενεργοποιούνται στο άτομο, όταν γίνεται το αντικείμενο της προσοχής των άλλων.

Όλες οι δράσεις της μάζας χαρακτηρίζονται από την απώλεια του αισθήματος της ντροπής. Ως μέλος της μάζας, το άτομο μπορεί να συμμετάσχει σε αναρίθμητα πράγματα, για τα οποία όμως θα του εγείρονταν ανυπέρβλητες αντιστάσεις, αν αυτά του ζητούνταν, όταν θα ήταν μοναχό του. Αποτελεί ένα από τα πιο αξιοσημείωτα κοινωνικοψυχολογικά φαινόμενα, στο οποίο αναφαίνεται αυτός ο χαρακτήρας των δράσεων της μάζας, πως ορισμένες μόδες οδηγούν σε απρέπειες τις οποίες ένα άτομο, αν του τις επέβαλλαν, θα τις απέρριπτε με αγανάκτηση. Ωστόσο, ως επιταγή της μόδας θα τις υπάκουε χωρίς αντιρρήσεις. Αφού λοιπόν η μόδα ανήκει στη δράση της μάζας, το αίσθημα ντροπής διαλύεται σ' αυτήν όπως ακριβώς και το αίσθημα ευθύνης στους συμμετόχους σε μαζικά εγκλήματα, τα οποία συχνά ένα μόνο άτομο, αν βρισκόταν μόνο του ενώπιον της τέλεσής τους, θα δέιλιαζε να διαπράξει. Μόλις σε μια κατάσταση το στοιχείο της προσωπικότητας καταστεί επικρατέστερο απ' ό,τι η κοινωνική διάσταση που σχετίζεται με τη μόδα, τότε αρχίζει να επιδρά και το αίσθημα της ντροπής: πολλές γυναίκες θα ένιωθαν αμηχανία να εμφανιστούν στο σαλόνι τους μπροστά σε έναν μόνο ξένο άντρα με το ντεκολτέ που φορούν μπροστά σε τριάντα ή εκατό άνδρες σε έναν κοινωνικό κύκλο όπου αυτό είναι της μόδας.

Η μόδα είναι, επίσης, απλώς ένας από τους τρόπους με

τους οποίους οι άνθρωποι, επειδή παραχωρούν μέσω της ομοιομορφίας τα εξωτερικά στοιχεία του βίου τους στην ανελευθερία, θέλουν να διασώσουν όσο δυνατόν πιο ακέραιη την εσωτερική τους ελευθερία. Ελευθερία και υποχρεώσεις ανήκουν σ' εκείνα τα αντιθετικά ζεύγη των οποίων ο διαρκώς ανανεωμένος ανταγωνισμός, η προώθηση και απώθησή τους σε πολλαπλούς τομείς, χαρίζει στη ζωή καινούργια θέληγτρα και μεγαλύτερη εμβέλεια και ανάπτυξη απ' ό,τι θα μπορούσε να της προσδώσει μια μόνιμη και αμετακίνητη ισορροπία. Σύμφωνα με τον Schopenhauer, σε κάθε άνθρωπο αντιστοιχεί ένα ορισμένο μερίδιο από ορέξεις και πάθη, το οποίο δεν μπορεί να μείνει κενό ούτε όμως και να κορεστεί, ενώ σε όλη την ποικιλότητα και τη διακύμανση των εσωτερικών και εξωτερικών σχέσεων απλώς μεταβάλλεται η μορφή του. Παρομοίως, θα μπορούσε κάποιος, με λιγότερο μυστικιστικό τρόπο, να εντοπίσει σε κάθε εποχή, κάθε τάξη και κάθε άτομο μια όντως διαρκή αναλογία από ελευθερία και υποχρεώσεις, ή τουλάχιστον μια συναφή επιθυμία γι' αυτήν.

Απέναντι σε κάτι τέτοιο δεν έχουμε παρά μόνο τη δυνατότητα να αλλάξουμε τους τομείς στους οποίους αυτά τα δύο κατανέμονται. Καθήκον του ανώτερου βίου είναι προφανώς να αναδείξει αυτήν την κατανομή με τέτοιον τρόπο, ώστε οι υπόλοιπες εσωτερικές αξίες της ύπαρξης να έχουν τη δυνατότητα καταλληλότερης ανάπτυξης. Το ίδιο μερίδιο από ελευθερία και υποχρεώσεις μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να βοηθήσει τις ηθικές, διανοητικές και αισθητικές αξίες να ανέλθουν στον υψηλότερο βαθμό, ενώ σε άλλες, όπου δεν αλλάζει ποσοτικά αλλά κατανέμεται σε δια-

φορετικούς τομείς, μπορεί να επιφέρει το ακριβώς αντίθετο αυτού του επιτεύγματος.

Συνολικά, μπορεί κάποιος να υποστηρίξει ότι το ευνοϊκότερο αποτέλεσμα για τη συνολική αξία του βίου παράγεται, όταν οι αναπόφευκτες υποχρεώσεις εξωθούνται όλο και περισσότερο στην περιφέρεια του βίου, στην εξωτερικότητά του. Ο Goethe, στην όψιμη περιόδό του, ίσως αποτελεί το πιο διαφωτιστικό παράδειγμα ενός απολύτως ανώτερου βίου: μέσω της συμμετοχής του σε κάθε τι εξωτερικό, μέσω της αυστηρής τήρησης των τύπων, μέσω μιας εθελούσιας υποταγής στις κοινωνικές συμβάσεις έφτασε στο μέγιστο της εσωτερικής ελευθερίας, σε μια αταραξία του κέντρου του βίου διαμέσου του αναπόφευκτου μεριδίου υποχρεώσεων. Από αυτήν την άποψη, η μόδα αποτελεί την κοινωνική μορφή μιας αξιοθαύμαστης σκοπιμότητας, καθώς καταλαμβάνει, όπως και το δίκαιο, μόνο το εξωτερικό κομμάτι του βίου, μόνο τις πλευρές του που είναι στραμμένες προς την κοινωνία. Εφοδιάζει τον άνθρωπο με ένα σχήμα, μέσω του οποίου αυτός μπορεί να τεκμηριώσει με τον πλέον αναμφισβήτητο τρόπο τις υποχρεώσεις του προς το σύνολο, την υπακοή του στις νόρμες οι οποίες του ορίζονται από την εποχή, την τάξη και τον στενότερο κύκλο του· και το οποίο του επιτρέπει επίσης να αποκομίσει τη συγκέντρωση, αντίστροφα, όλο και περισσότερης ελευθερίας, που του προσφέρεται γενικά στη ζωή, στις εσωτερικές και ουσιώδεις πτυχές του εαυτού του.

Στο εσωτερικό της ατομικής ψυχής αναπαράγονται σε ορισμένο βαθμό οι σχέσεις μεταξύ της εξισωτικής ενοποίησης και της ατομικής διάκρισης, και έτσι μεταδίδεται με πα-

νομοιότυπο τρόπο κι ο ανταγωνισμός μεταξύ των τάσεων – ανταγωνισμός που γεννά τη μόδα – και στις εσωτερικές σχέσεις πολλών ατόμων, οι οποίες δεν αφορούν καθόλου τις κοινωνικές υποχρεώσεις. Στο φαινόμενο που αναφέρομαι εδώ διαφαίνεται ένας παραλληλισμός, ο οποίος συχνά έχει επισημανθεί, κατά τον οποίο οι σχέσεις μεταξύ ατόμων αναπαράγονται στους συσχετισμούς των ψυχικών στοιχείων ενός ατόμου. Αυτό κατασκευάζει συχνά λιγότερο ή περισσότερο σκόπιμα για τον εαυτό του μια συμπεριφορά, ένα στυλ, το οποίο χαρακτηρίζεται ως μόδα μέσω των ρυθμών της κοινωνικής του εκδήλωσης, αποδοχής και απομόνωσης.

Ιδιαίτερα οι νέοι άνθρωποι εμφανίζουν συχνά μια ξαφνική εκκεντρικότητα στον τρόπο συμπεριφοράς τους. Σ' αυτούς εμφανίζεται ένα αναπάντεχο και αντικειμενικά αθεμελίωτο ενδιαφέρον, το οποίο επικρατεί σε όλο τον κύκλο της συνείδησής τους και εξαφανίζεται με εξίσου παράλογο τρόπο. Κάποιος θα μπορούσε να το χαρακτηρίσει αυτό ως προσωπική μόδα, ενώ αποτελεί και οριακή περίπτωση κοινωνικής μόδας. Αυτή η προσωπική μόδα, αφενός συντηρεί την ατομική ανάγκη για διαφοροποίηση και έτσι επιβεβαιώνει την ίδια ενόρμηση που επενεργεί και στην κοινωνική μόδα. Αφετέρου, όμως, η ανάγκη για μίμηση, για ομοιομορφία, για συγχώνευση του ατόμου με το σύνολο, ικανοποιείται εδώ στο εσωτερικό του ίδιου του ατόμου, δηλαδή μέσω της συγκέντρωσης της συνείδησής του σε έναν συγκεκριμένο τύπο ή περιεχόμενο, μέσα από μία ενιαία απόχρωση, την οποία αποκτά η δική του ύπαρξη και, σε τελική ανάλυση, μέσω μιας τρόπον τινά *μίμησης του ίδιου του εαυτού του*, η οποία υποκαθιστά τη μίμηση των άλλων.

Στο εσωτερικό πολλών στενότερων κοινωνικών κύκλων πραγματώνεται ένα ενδιάμεσο στάδιο μεταξύ προσωπικής και κοινωνικής μόδας. Κοινότοποι άνθρωποι συνήθως υιοθετούν μια έκφραση, την οποία χρησιμοποιούν με κάθε ευκαιρία τόσο για κατάλληλα όσο και μη κατάλληλα θέματα – και μάλιστα τις περισσότερες φορές οι άνθρωποι του ίδιου κύκλου χρησιμοποιούν την ίδια έκφραση. Αυτό αποτελεί αφενός ένδειξη μιας ομαδικής μόδας, αλλά και αφετέρου μιας ατομικής μόδας. Ο λόγος γι' αυτό είναι ότι το άτομο υποτάσσει την ολότητα των αναπαραστάσεών του σ' αυτήν τη διατύπωση. Αυτό παραβιάζει ωμά την ατομικότητα των πραγμάτων, κάθε χροιά εξαλείφεται από αυτήν την περίεργη κυριαρχία μιας και μόνο κατηγοριοποίησης: όπως, λόγου χάρη, όταν κάποιος χαρακτηρίζει, με οποιοδήποτε κίνητρο, τα πράγματα που του αρέσουν ως «σικ» ή «κομπιά» – πράγματα που δεν έχουν καμία σχέση με τον χώρο από τον οποίο προέρχονται αυτές οι εκφράσεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο εσωτερικός κόσμος ενός ατόμου υποτάσσεται σε μια μόδα και αναπαράγει έτσι τους τύπους της ομάδας στην οποία επικρατεί αυτή η μόδα. Κι αυτό συμβαίνει ακριβώς μέσω του αντικειμενικά παράλογου χαρακτήρα κάθε παρόμοιας ατομικής μόδας, που καταδεικνύει την εξουσία του μορφολογικού και ενοποιητικού στοιχείου πάνω στο πραγματικό-ορθολογικό – ακριβώς όπως υπάρχει και η απαίτηση πολλών ανθρώπων και κύκλων να κυβερνώνται από μια ενιαία κι αδιαίρετη εξουσία, ενώ το κατά πόσο είναι αυτή ικανή και άξια παίζει δευτερεύοντα ρόλο. Φαίνεται, λοιπόν, αναντίρρητο πως, καθόσον αυτός ο χαρακτηρισμός ότι κάτι είναι «της μόδας» ασκεί βία στα

πράγματα, στο μέτρο που αυτά επενδύονται με μία κατηγορία που τους την επιβάλλαμε εμείς, το άτομο ασκεί μια λεκτική εξουσία πάνω τους και αποκομίζει ένα αίσθημα ατομικής δύναμης, μια έμφαση του Εγώ απέναντί τους.

Αυτό το φαινόμενο, το οποίο εδώ μοιάζει με καρικατούρα, μπορεί σε μικρότερο βαθμό να παρατηρηθεί περίπου σε όλες τις σχέσεις των ανθρώπων με τα αντικείμενα. Μόνο οι πολύ ευγενείς άνθρωποι αντλούν τη μεγαλύτερη δύναμη και το μεγαλύτερο βάθος του Εγώ τους ακριβώς από το ότι σέβονται την ιδιαίτερη ατομικότητα των πραγμάτων. Από την εκθρόνηση, την οποία νιώθει η ψυχή ενάντια στην παντοδυναμία, στην αυτονομία και στην αδιαφορία του Κόσμου, πηγάζουν, μαζί με τα υψηλότερα και πιο άξια διαβήματα, και οι απόπειρες για μια τρόπον τινά εξωτερική καταδυναστευση των πραγμάτων. Το Εγώ δεν επιβάλλεται σ' αυτά προσλαμβάνοντας και διαμορφώνοντας τις δυνάμεις τους, ούτε αναγνωρίζοντας την ατομικότητά τους, καθιστώντας τα έτσι χρήσιμα, αλλά υποτάσσοντάς τα εξωτερικά σε ένα οποιοδήποτε υποκειμενικό σχήμα. Όμως, έτσι είναι προφανές ότι το άτομο δεν έχει κερδίσει καμία εξουσία πάνω στα πράγματα, αλλά μόνο στην ψευδή φαντασίωση που έπλασε γι' αυτά. Ωστόσο, η ταχύτητα με την οποία λησμονούνται τέτοιες εκφράσεις «της μόδας» φανερώνει και πόσο το αίσθημα εξουσίας που γεννάται από αυτές δεν έχει καμία βάση, αλλά στηρίζεται σε ψευδαισθήσεις.

Φτάνουμε έτσι στο συμπέρασμα πως στη μόδα οι διάφορες διαστάσεις του βίου οδηγούνται σε μια ιδιαίτερη, τρόπος του λέγειν, σύμπτωση, καθώς η μόδα καθίσταται ένας περίπλοκος σχηματισμός, όπου κατά ορισμένο τρό-

πο αναπαρίστανται όλες οι κύριες και αντιθετικές ροπές της ψυχής. Έτσι, γίνεται το δίχως κατανοητό ότι ο συνολικός ρυθμός στον οποίο κινούνται άτομα και ομάδες, επηρεάζει επίσης καταλυτικά τη σχέση τους με τη μόδα. Τα διαφορετικά στρώματα μιας ομάδας, πέραν των διαφορετικών βιοτικών στοιχείων τους και των διαφορετικών εξωτερικών δυνατοτήτων τους, θα έχουν και διαφορετικές σχέσεις με τη μόδα, αφού εξελίσσονται με πιο συντηρητικό ή με πιο ευμετάβλητο τρόπο. Οι κατώτερες μάζες είναι αφενός πιο δυσκίνητες και αναπτύσσονται αργά· αφετέρου όμως και οι ανώτατες τάξεις είναι ως γνωστόν οι συντηρητικές τάξεις, συχνότατα με αρχαϊστικές τάσεις. Φοβούνται, λοιπόν, συχνά κάθε κίνηση και μεταβολή, όχι επειδή το νέο στοιχείο θα ήταν γι' αυτές αντιπαθητικό και ζημιογόνο, αλλά επειδή αποτελεί γενικώς αλλαγή, και επειδή κάθε μεταβολή του συνόλου, στο οποίο, υπό την παρούσα σύνθεσή του, τους παραχωρείται η υψηλότερη κοινωνική θέση, τελικά φαίνεται ύποπτη και επικίνδυνη. Καμία μεταβολή δεν μπορεί πλέον να αποφέρει γι' αυτές μια διεύρυνση της εξουσίας τους—το πολύ να φοβηθούν κάτι από την καθεμιά τους, ενώ δεν ελπίζουν τίποτα παραπάνω από καμιά τους.

Η ιδιαίτερη μεταβλητότητα του ιστορικού βίου βασίζεται έτσι στη μεσαία τάξη, και λόγω αυτού η ιστορία των κοινωνικών και πολιτισμικών κινήματων έχει πάρει ένα εντελώς διαφορετικό τέμπο απ' όταν η *τρίτη τάξη* [tiers état] ανέλαβε την κοινωνική ηγεσία. Γι' αυτό έκτοτε η μόδα—η μεταβλητή και αντιθετική μορφή του βίου—έχει αποκτήσει πολύ πιο μεγάλη διεύρυνση και διακύμανση. Επιπλέον, η συχνή εναλλαγή της μόδας αποτελεί και τρομερή υποδού-

λωση του ατόμου, και ταυτόχρονα, ένα από τα απαιτούμενα συμπληρώματα της ώριμης πολιτικής και κοινωνικής ελευθερίας. Μια μορφή του βίου, της οποίας τα στοιχεία φτάνουν στο απόγειό τους την ίδια στιγμή που αρχίζουν να υποχωρούν, αποκτά τον ενδεδειγμένο κοινωνικό χώρο της στην κοινωνική τάξη που διαθέτει μια ύπαρξη πολύ πιο μεταβλητή και με πολύ πιο ανήσυχους ρυθμούς απ' ό,τι ονωχελικός και ασυνείδητος συντηρητισμός των κατώτερων τάξεων ή ο ενεργητικός και συνειδητός συντηρητισμός των ανωτέρων. Οι τάξεις και τα άτομα που πιέζουν για διαρκή αλλαγή, ακριβώς επειδή η βιασύνη της ανάπτυξής τους εγγυάται και το προβάδισμα έναντι των άλλων, αναγνωρίζουν στη μόδα το τέμπο των δικών τους ψυχικών κινήσεων.

Υπό αυτήν τη συγκυρία, αρκεί μόνο η νύξη του συσχετισμού αναριθμητών ιστορικών, κοινωνικών και ψυχολογικών στοιχείων μέσω των οποίων καθίσταται η μητρόπολη γόνιμο έδαφος για τη μόδα, σε αντίθεση προς κάθε στενότερο κοινωνικό περιβάλλον: η αφερέγγυος ταχύτητα στην εναλλαγή των εντυπώσεων και των συσχετισμών, η ισοπέδωση και παράλληλα η ανάδειξη των ατομικοτήτων, ο συνωστισμός και η, ως εκ τούτου, εξίσου αναγκαία επιφύλαξη και αποστασιοποίηση. Προπάντων, η οικονομική ανέλιξη των κατωτέρων τάξεων με τους ρυθμούς που αποκτά στη μητρόπολη ευνοεί την εναλλαγή της μόδας, αφού επιτρέπει στις κατώτερες τάξεις να μιμούνται όλο και πιο γρήγορα τις ανώτερες, και έτσι η διαδικασία που εξηγήθηκε παραπάνω—ότι κάθε ανώτερο κοινωνικό στρώμα εγκαταλείπει μια μόδα ακριβώς τη στιγμή που την ιδιοποιείται ένα κατώτερο—αποκτά μια ζωντάνια και μια εμβέλεια χωρίς προηγούμενο.

Για τα περιεχόμενα της μόδας αυτό έχει σημαντικές επενέργειες. Προπάντων αυτό που επιφέρει είναι ότι οι μόδες δεν είναι πλέον τόσο δαπανηρές και για αυτόν τον λόγο, προφανώς, δεν μπορεί να είναι και τόσο υπερβολικές, όπως ήταν σε παλαιότερες εποχές, όπου το κόστος της πρώτης αγοράς ή ο κόπος για τη μεταβολή της συμπεριφοράς και του γούστου αντισταθμιζονταν από μία μεγαλύτερη διάρκεια της επικράτησης της μόδας. Όσο περισσότερο ένα ένδυμα παραδίδεται στη γοργή εναλλαγή της μόδας, τόσο εντονότερη γίνεται η απαίτηση για φθηνά προϊόντα στη δική του γραμμή. Και αυτό συμβαίνει, όχι μόνο επειδή οι ευρύτερες και συνάμα φτωχότερες μάζες έχουν επαρκή αγοραστική δύναμη, για να ορίσουν στη δική τους βάση το μεγαλύτερο κομμάτι της βιομηχανίας της μόδας, και έτσι να απαιτήσουν πράγματα που φέρουν μόνο μία εξωτερική και πρόχειρη εμφάνιση του μοντέρνου, αλλά και επειδή τα ίδια τα ανώτερα στρώματα της κοινωνίας δεν θα μπορούσαν να ακολουθήσουν την ταχύτητα της εναλλαγής της μόδας, η οποία τους επιβάλλεται λόγω της πίεσης από τα κατώτερα στρώματα, αν τα προϊόντα δεν παρέμεναν σχετικά φθηνά. Έτσι, λοιπόν, σχηματίζεται ένας ιδιότυπος κύκλος: όσο περισσότερο η μόδα αλλάζει, τόσο φθηνότερα πρέπει να γίνουν τα αντικείμενά της· και όσο φθηνότερα γίνονται, τόσο περισσότερο θέλγουν τους καταναλωτές, και έτσι ασκούν ανάλογη πίεση και στους παραγωγούς.

Για τα κυριολεκτικά πράγματα της μόδας, το τέμπο της αλλαγής έχει τέτοια σημασία, ώστε μπορεί και να τα απαλλάσσει από την οικονομική πρόοδο, η οποία σε άλλους τομείς επιτυγχάνεται σταδιακά: δηλαδή, στους παλαιότερους

κλάδους της βιομηχανίας παρατηρείται ότι το κερδοσκοπικό στοιχείο σταδιακά σταματά να παίζει καθοριστικό ρόλο· οι διακυμάνσεις της αγοράς μπορούν ασφαλέστερα να εποπτευθούν και έτσι να προβλεφθούν καλύτερα οι ανάγκες όπως και να ρυθμιστεί ασφαλέστερα η παραγωγή, προκειμένου ο εξορθολογισμός της παραγωγής να κερδίσει περισσότερο έδαφος έναντι του τυχαίου της συγκυρίας, έναντι των αναπάντεχων αυξομειώσεων της προσφοράς και της ζήτησης. Όμως, όσα είναι αμιγώς αντικείμενα της μόδας φαίνεται πως εξαιρούνται απ' αυτό. Οι πολωτικές διακυμάνσεις, από τις οποίες σε πολλές περιστάσεις η μοντέρνα οικονομία γνωρίζει πώς να διαφεύγει, προσπαθώντας προφανώς να φτάσει σε εντελώς νέες οικονομικές σταθερές και μοντέλα, κυριαρχούν σε όλους τους τομείς που υπόκεινται στη μόδα. Το πρότυπο της πυρετώδους εναλλαγής είναι εδώ τόσο σημαντικό, ώστε είναι σαν να αντίκειται λογικά στις τάσεις ανάπτυξης της μοντέρνας οικονομίας.

Σε αντιδιαστολή προς αυτά τα χαρακτηριστικά, η μόδα επιδεικνύει την εξαιρετικά αξιοσημείωτη ιδιότητα πως κάθε επιμέρους μόδα εμφανίζεται με όλο και μεγαλύτερη βεβαιότητα, σαν να ήθελε να ζήσει για πάντα. Όποιος σήμερα αγοράζει ένα έπιπλο, το οποίο λογικά θα κρατήσει για μια εικοσιπενταετία, το αγοράζει τις περισσότερες φορές σύμφωνα με τη νέα μόδα και δεν λαμβάνει καθόλου υπόψη τη μόδα που ίσχυε πριν από δύο χρόνια. Κι όμως, μετά από δύο χρόνια αυτό θα χάσει επίσης το θέλητρο της μόδας, όπως το έχει ήδη χάσει το προηγούμενο, ενώ η προτίμηση ή απαρέσκεια για τα δύο μοντέλα θα κριθούν στη συνέχεια με άλλου τύπου, αντικειμενικά κριτήρια. Μια πα-

ραλλαγή αυτού του μοτίβου διαφαίνεται ιδιαίτερα στα επιμέρους αντικείμενα της μόδας. Η μόδα σαφώς εξαρτάται από την εναλλαγή, μόνο που όπως κάθε προϊόν εκδηλώνει και την τάση για μια οικονομία δυνάμεων· επιζητεί τους στόχους της όσο επαρκέστερα γίνεται, αλλά παράλληλα με σχετικώς λιτά μέσα. Ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο η μόδα επιστρέφει συνεχώς σε παλαιότερες μορφές—κάτι εμφανέστατο στη μόδα των ενδυμάτων—, ώστε έχει μάλιστα ευθέως παρομοιαστεί η πορεία της με μιαν ανακύκλωση. Μόλις μια παλαιότερη μόδα έχει σε κάποιον βαθμό εξαφανιστεί από τη μνήμη, δεν υπάρχει κανένας λόγος να μην αναβιώσει. Έτσι, κάνει ίσως αισθητό το θέλητρο της διάκρισης—από το οποίο η μόδα τρέφεται—απέναντι σ' εκείνο το στοιχείο που με τη σειρά του έχει αντλήσει κατά την εμφάνισή του ακριβώς το ίδιο θέλητρο από την αντίθεσή του προς την προηγούμενη μόδα, που τώρα αναβιώνει. Κατά τα άλλα, όμως, η εξουσία αυτής της κινητικότητας που τρέφει τη μόδα δεν εκτείνεται τόσο, ώστε να υποτάξει καθολικά κάθε περιεχόμενο της μόδας. Ακόμη και στους τομείς που υπόκεινται στη μόδα δεν είναι κάθε σχεδιασμός κατάλληλος για να καταστεί μόδα, αφού σε ορισμένους οι ιδιαιτερότητές τους προβάλλουν κάποια αντίσταση σ' αυτό. Κάτι που θα μπορούσε να συγκριθεί με την ασύμμετρη σχέση που ορίζει την πιθανότητα τα αντικείμενα της εξωτερικής εμπειρίας να μεταπλαστούν σε έργα τέχνης. Υπάρχει η άποψη, που είναι πολύ συναρπαστική, αλλά και εντελώς ανυπόστατη και αστήρικτη, πως κάθε αντικείμενο της πραγματικότητας θα ήταν εξίσου κατάλληλο για να καταστεί έργο τέχνης. Οι μορφές της τέχνης, όπως έχουν διαμορφωθεί

ιστορικά, κατά τον καθορισμό τους από χιλιάδες τυχαιότητες, πολλές φορές με μονομέρειες και καθορισμένες από την τεχνική τελειότητα ή ατέλεια, σε καμία περίπτωση δεν υπερίπτανται αμερόληπτα πάνω απ' όλα τα αντικείμενα της πραγματικότητας. Αντιθέτως, διατηρούν στενότερη σχέση με ορισμένα απ' αυτά. Έτσι, ορισμένα παίρνουν εύκολα καλλιτεχνικές μορφές σαν να έχουν προκατασκευασθεί από τη φύση τους γι' αυτές, ενώ άλλα ξεφεύγουν από τη μετάπλαση στις δεδομένες καλλιτεχνικές μορφές, σαν να κατευθύνονται πεισματικά κι από τη φύση τους αλλού. Η κυριαρχία της τέχνης στην πραγματικότητα δεν σημαίνει επουδενί, όπως υποστηρίζουν ο νατουραλισμός και πολλές θεωρίες του ιδεαλισμού, την ικανότητα να απορροφά αμέριστα στην επικράτειά της όλα τα στοιχεία της ύπαρξης. Κανένα από τα σχήματα με τα οποία το ανθρώπινο πνεύμα τιθασεύει το υλικό της ύπαρξης και το πλάθει κατά τους σκοπούς του δεν είναι τόσο κοινό και ουδέτερο, ώστε όλα τα περιεχόμενα του βίου να πειθαρχήσουν ομαλά σ' αυτό, αδιαφορώντας για τη δική τους ιδιαίτερη δομή.

Έτσι, μπορεί η μόδα φαινομενικά και θεωρητικά [*in abstracto*] να ενσωματώνει οποιοδήποτε περιεχόμενο —οποιοδήποτε δεδομένη μορφή της ένδυσης, της τέχνης, της συμπεριφοράς και των ιδεών μπορεί να γίνει μόδα. Κι όμως, ενυπάρχει στην εσώτερη ύπαρξη ορισμένων μορφών μια ιδιαίτερη προδιάθεση να πραγματωθούν άμεσα ως μόδα, ενώ άλλες προβάλλουν από το εσωτερικό τους αντίσταση σ' αυτήν. Έτσι, για τις μορφές της μόδας είναι σχετικά μακρινό και ξένο ό,τι κάποιος μπορεί να χαρακτηρίσει «κλασικό», αν και περιστασιακά δεν της ξεφεύγει, φυσικά, ού-

τε κι αυτό. Διότι η ουσία του κλασικού είναι μια συμπύκνωση της παράστασης γύρω από ένα αδρανές κέντρο. Το κλασικό διαθέτει κάτι το συγκροτημένο, το οποίο δεν παρουσιάζει τρόπον τινά πολλά σημεία λαβής απ' όπου θα μπορούσε να ξεκινήσει η μεταλλαγή, η απώλεια της ισορροπίας ή η καταστροφή. Για την κλασική γλυπτική, η σύγκλιση των μελών είναι χαρακτηριστική. Το σύνολο ελέγχεται εντελώς από το εσωτερικό, ενώ το πνεύμα και η αίσθηση ζωής του συνόλου, συνέχοντας εμφανώς την παράσταση, έλκουν προς τα μέσα συμμετρικά κάθε επιμέρους τμήμα. Γι' αυτό άλλωστε γίνεται λόγος και για την «κλασική ηρεμία» της αρχαιοελληνικής τέχνης. Είναι αποκλειστικά η συμπύκνωση της παράστασης που δεν επιτρέπει σε κανένα κομμάτι να έχει μια σχέση με δυνάμεις και πεπρωμένα πέρα από αυτή την ίδια την παράσταση· και έτσι, γεννά την εντύπωση πως αυτή η μορφή έχει διαφύγει από τις εναλλασσόμενες επιρροές της κοινής ζωής —το κλασικό για να γίνει μόδα πρέπει να μεταπλασθεί στο κλασικιστικό, ενώ το αρχαϊκό, στο αρχαιϊστικό. Αντίθετα προς αυτό, κάθε τι άμετρο, ακραίο και μπαρόκ είναι από το εσωτερικό του στραμμένο προς τη μόδα. Για όσα χαρακτηρίζονται έτσι, η μόδα δεν επέρχεται πλέον ως ένα εξωτερικό πεπρωμένο, αλλά ως η ιστορική έκφραση της αντικειμενικής σύστασής τους. Τα αγάλματα του μπαρόκ με τα πλατιά ανοιγμένα μέλη φαίνονται πάντα σαν να βρίσκονται σε κίνδυνο να σπάσουν, η εσωτερική ζωή της μορφής δεν τα ελέγχει εντελώς, αλλά τα εγκαταλείπει στους τυχαίους συσχετισμούς του εξωτερικού Είναι. Οι μορφές του μπαρόκ, τουλάχιστον πολλές απ' αυτές, φέρουν την ανησυχία, τον χαρακτήρα της τυχαιότητας,

την υποταγή στη στιγμιαία παρόρμηση, τα οποία πραγματώνει η μόδα ως μορφή της κοινωνικής ζωής. Σ' αυτό προστίθενται οι υπερβολικές, υπερτονισμένες στην ατομικότητά τους και κυκλοθυμικές μορφές, που εύκολα κουράζονται, και έτσι, για λόγους που αφορούν καθαρά τη φυσιολογία, ωθούν προς την ίδια την αλλαγή, για την οποία η μόδα είναι ήδη προκαθορισμένη.

Εδώ εντοπίζεται και μία από τις βαθιές σχέσεις που μπορεί να ανιχνευθεί ανάμεσα στην κλασική και τη «φυσική» μορφή των πραγμάτων. Αν και η έννοια του φυσικού είναι επισφαλώς οριοθετημένη και συχνά πολύ παραπλανητική, μπορεί ωστόσο κάποιος να διατυπώσει τουλάχιστον την αντίστροφη αρνητική πρόταση, ότι ορισμένες μορφές, κλίσεις και θεωρήσεις δεν έχουν καμία αξίωση να χαρακτηριστούν «φυσικές». Μάλιστα, είναι ακριβώς αυτές που υποκύπτουν εξαιρετικά γρήγορα στην εναλλαγή της μόδας, καθώς τους λείπει η σχέση με το σταθερό κέντρο των πραγμάτων και της ζωής, η οποία θα δικαίωνε την αξίωση για μια διαρκέστερη συνέχιση. Ήταν η κουνιάδα του Λουδοβίκου του Ι4ου, Ελισάβετ-Καρλόττα του Πφαλτς [Elisabeth Charlotte von der Pfalz], με την εντελώς αρρενωπή της προσωπικότητα, που παρουσίασε στη γαλλική Αυλή τη μόδα να συμπεριφέρονται οι γυναίκες σαν άντρες, επιτρέποντάς τους να απευθύνονται έτσι σ' αυτές, και αντιστρόφως, οι άντρες σαν γυναίκες. Είναι φυσικά εύλογο ότι κάτι παρόμοιο δεν μπορεί παρά να είναι απλώς μόδα, αφού απομακρύνεται από εκείνη την αναπαλλοτρίωτη υπόσταση των ανθρωπίνων σχέσεων, στην οποία τελικά θα πρέπει πάντα να επανέλθει ούτως ή άλλως η μορφή της ζωής. Όσο λίγη

ισχύ έχει η άποψη ότι κάθε μόδα αποτελεί κάτι το αφύσικο —αν μη τι άλλο, επειδή η ίδια η μορφή ζωής της μόδας είναι για τον άνθρωπο ως κοινωνικό ον κάτι το φυσικό—, άλλο τόσο μπορεί κάποιος να ισχυριστεί, αντιστρόφως, ότι το κατεξοχήν αφύσικο μπορεί να υφίσταται τουλάχιστον υπό τη μορφή της μόδας.

Συνοψίζοντας, το ιδιαίτερα πικάντικο και εξερεθιστικό θέλγητρο της μόδας έγκειται στην αντιδιαστολή μεταξύ της επεκτατικής διεύρυνσής της, που καταλαμβάνει τα πάντα, και της γρήγορης και ριζικής παροδικότητάς της —στο δικαίωμα να απιστεί στον εαυτό της. Έγκειται, όμως, εξίσου και στη στενότητα με την οποία κατασκευάζει ένα κοινωνικό κύκλο, όπου η συνοχή αποτελεί συνάμα αίτιο και αποτέλεσμα της μόδας, όπως και στην αποφασιστικότητα με την οποία αποκλείει αυτόν τον κύκλο από άλλους. Έγκειται, επίσης, και σε ένα «Είναι», το οποίο συντηρείται διαμέσου ενός κοινωνικού κύκλου, ο οποίος επιβάλλει στα μέλη του την αμοιβαία μίμηση και απαλλάσσει τα άτομα από κάθε ευθύνη, τόσο ηθική όσο και αισθητική. Τέλος, υπάρχει και στη δυνατότητα να παραχθεί, αλλά μόνο σ' αυτά τα όρια, μία αυθεντική και λεπταίσθητη διαφοροποίηση, είτε μέσω κλιμάκωσης είτε ακόμη και μέσω άρνησης της μόδας. Έτσι, λοιπόν, η μόδα αποδεικνύεται απλώς ένα μοναδικό, ιδιαίτερα χαρακτηριστικό δημιουργήμα μεταξύ όλων εκείνων των πολυσχιδών δημιουργημάτων, στα οποία η ατομική, όπως και η κοινωνική, σκοπιμότητα έχει αντικειμενοποιήσει επί ίσοις όροις τις αντικρουόμενες τάσεις της ζωής.

Σημείωμα του μεταφραστή

Ο γερμανός κοινωνιολόγος Γκέοργκ Ζίμμελ (Βερολίνο 1858-Στρασβούργο 1918) ανέπτυξε τις θέσεις του για τη μόδα κυρίως σε τρία κείμενα. Αρχικά κυκλοφόρησε το σύντομο κείμενο «Zur psychologie der Mode. Soziologische Studie» σε εβδομαδιαία έκδοση στη Βιέννη (*Die Zeit*, τχ. 54, 1895). Δέκα χρόνια μετά δημοσίευσε το εκτενέστερο δοκίμιο «Philosophie der Mode» (στο *Moderne Zeitfragen*, τχ. 11, 1905) (εκτενή αποσπάσματα έχουν μεταφραστεί στο Δ. Μακρυγιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος*, Νήσος, Αθήνα, 2004. Τέλος, το 1911 δημοσίευσε το κείμενο «Die Mode» ως κεφάλαιο στο βιβλίο του *Philosophische Kultur. Gessamelte Essais* (Λειψία, 1911), το οποίο έχει σαφείς προσθαφαιρέσεις από το προηγούμενο κείμενο. Το παρόν βιβλίο είναι μετάφραση του τελευταίου (για τη γερμανική έκδοση, βλ. Georg Simmel, «Die Mode», στο *Hauptprobleme der Kultur. Philosophische Kultur*, στου ιδίου *Gesamtausgabe*, επιμ. Ottehein Rammstedt, τόμ. 14, Suhrkamp, Φραγκφούρτη, 1996, σσ. 186-218.

Ο γερμανός φιλόσοφος και κοινωνιολόγος Georg Simmel (1858-1918) ανήκει, μέσω της πληθώρας των θεματικών που εξέτασε (μεταξύ άλλων το τοπίο, το χρήμα, ο έρωτας, η μητρόπολη), σε όσους πραγματοποίησαν την επιστροφή της φιλοσοφίας σε αντικείμενα και ίπυχές της καθημερινής ζωής της νεωτερικότητας. Σύμφωνα με τον Adorno, κατόρθωσε «να αποτελεί τον κανόνα για όποιον δεν έμενε ικανοποιημένος από τα κύμβαλα της γνωσιοθεωρίας και της ιστορίας του πνεύματος». Το ακαδημαϊκό κατεστημένο τον αντάμειψε για το επιστημολογικό του θράσος αλλά και για τη δημοφιλία των κειμένων και των διαλέξεών του κρατώντας τον σταθερά στο περιθώριο, δίνοντάς του έτσι την ευκαιρία να μένει σ' επαφή με το κοινωνικό γίγνεσθαι της εποχής του. Με το δοκίμιό του *Η μόδα* ο Simmel ακτινογράφησε φιλοσοφικά και κοινωνιολογικά το φαινόμενο της μόδας, ένα κατεξοχήν φαινόμενο της νεωτερικότητας, δείχνοντας μέσα από την ανάλυση του δυϊσμού που χαρακτηρίζει το νεωτερικό υποκείμενο, το παδοξο φαινόμενο να είναι κανείς «εντός μόδας», ακόμη και όταν πασχίζει να είναι «εκτός μόδας».

«Η ουσία της μόδας έγκειται στο εξής: ότι πρέπει πάντα να την υιοθετεί μόνο ένα μέρος μιας ομάδας, ενώ το σύνολο μόνο να τείνει στην υιοθέτησή της. Μόλις η μόδα καταφέρει να γίνει πλήρως αποδεκτή, δηλαδή μόλις εκείνο το οποίο αρχικά έκαναν μόνο ορισμένοι υιοθετηθεί όντως χωρίς εξαίρεση από όλους, όπως είναι η περίπτωση σε ορισμένα στοιχεία της ενδυμασίας και των μορφών κοινωνικότητας, τότε δεν χαρακτηρίζεται πλέον ως μόδα. Κάθε εξάπλωση της μόδας την ωθεί κιόλας προς το τέλος της, αφού αυτή αναιρεί και τη διακριτότητά της».

Georg Simmel